

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
MALİYYƏ NAZİRLİYİ**

QƏRAR

№ Q-05

Bakı şəhəri

10 may

2012-ci il

**“Dövlət gəlirlərinin proqnozlaşdırılması və modelləşdirilməsi
metodologiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında**

Dövlət gəlirlərinin proqnozlaşdırılması prosesinin beynəlxalq standartlara uyğun modellər əsasında həyata keçirilməsi üçün işlənib hazırlanmış “Dövlət gəlirlərinin proqnozlaşdırılması və modelləşdirilməsi metodologiyası”nın növbəti illər üzrə dövlət gəlirlərinin proqnozlaşdırılması zamanı tətbiq edilməsini təmin etmək, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 28 iyun tarixli 1578 nömrəli Sərəncamı ilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”na 3 nömrəli əlavə olaraq təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nın həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planının (2011-2015-ci illər) 1.1.1.1-ci yarımbəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi **QƏRARA ALIR:**

1. “Dövlət gəlirlərinin proqnozlaşdırılması və modelləşdirilməsi metodologiyası” təsdiq edilsin (əlavə olunur).

2. Vergi siyasəti və gəlirlər şöbəsinin müdiri Cəmil Əlizadəyə tapşırılsın ki, Hüquq şöbəsinin müdiri Xalq Rəhmanov ilə birlikdə bu Qərarın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinə daxil edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinə təqdim edilməsini təmin etsin.

3. Vergi siyasəti və gəlirlər şöbəsinin müdiri Cəmil Əlizadəyə tapşırılsın ki, növbəti illər üzrə dövlət gəlirlərinin proqnozlaşdırılması zamanı bu Qərarın 1-ci bəndi ilə təsdiq edilmiş metodologiyanın tətbiq edilməsini təmin etsin.

4. Bu Qərarın icrasına nəzarət nazir müavini Azər Bayramova tapşırılsın.

Nazir

Samir Şərifov

**DÖVLƏT GƏLİRLƏRİNİN PROQNOZLAŞDIRILMASI VƏ
MODELLƏŞDİRİLMƏSİ METODOLOGİYASI**

Yekun İcmal

Bu metodologiya dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlaşdırılması üzrə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən istifadə olunan modelləri, eləcə də müxtəlif variantlarla tədiyyə növləri üzrə proqnozlaşmanı

müəyyən edir. Metodologiyada ilk öncə müxtəlif ölkələrdə sınaqdan keçmiş metodlar müzakirə edilir. Daha sonra, Maliyyə Nazirliyində dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozunun hesablanması üçün istifadə olunan metodologiya və modellər daha təfərrüatlı təsvir edilir. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyində də dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasında modellərdən istifadə olunmağa başlanılmışdır. Maliyyə Nazirliyində gəlirlər hər bir vergi növü üzrə hesablanmış vergi bazalarına effektiv vergi dərəcələri tətbiq edilməklə proqnozlaşdırılır. Bu formada proqnozlaşma bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin ümumi təcrübəsidir. Effektiv vergi dərəcələrindən istifadə etməklə proqnozlaşmaya əlavə olaraq, hər bir tədiyyə növü üzrə müvafiq ekonometrik modellərdən istifadə etməklə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin proqnozu hesablanır. Ekonometrik modellər iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər nəticəsində vergi gəlirlərini dəqiq əmsallar vasitəsilə hesablamaqla yanaşı, vergi və iqtisadi dəyişənlər arasında münasibətlərin müəyyən edilməsi üstünlüyünə malikdir. Ekonometrik modellər iqtisadiyyat və dövlət büdcəsinin gəlirləri arasında təsirləri, habelə bu münasibətlərdəki dəyişiklikləri əks etdirmək baxımından çox təfərrüatlı nəticələri müəyyən edir. Modeldə mövcud məlumatlar əsasən 1997-ci ildən başlanıldığı üçün istifadə olunan ekonometrik modellər nisbətən sadə, lakin etibarlı hesab edilir. Gələcək illərdə modellərin hazırlanması və gəlirlərin proqnozlaşdırılması prosesi informasiya bazasının daha da genişlənməsini tələb edir.

Əvvəlcə metodologiya dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasında istifadə olunan müxtəlif yanaşmaları təsvir edir. Daha sonra, istifadə olunan effektiv vergi metodologiyası və ekonometrik modellər təsvir edilir. Bundan başqa, iqtisadi və digər amillərə müvafiq gəlirlər tərkib hissələrə bölünməklə vergi gəlirləri qiymətləndirilir. Eyni zamanda əsas vergi gəlirlərinə neft qiymətlərində olan dəyişikliklərin təsirləri də modelləşdirilir. Ekonometrik modellərin statistik əlamətləri əlavədə təsvir olunur.

Metodologiya dövlət büdcəsi gəlirlərinin hesablanması prosesinin rəsmiliyini və şəffaflığını təmin etməklə yanaşı, növbəti il və sonrakı 3 il üçün büdcələrin hazırlanmasında iştirak edən müxtəlif Nazirliklərin əməkdaşlığını da tənzimləyir.

GİRİŞ

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlaşdırılması büdcə prosesinin mühüm tərkib hissələrindən biri olmaqla, büdcə-vergi siyasətinin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır. Dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozları iqtisadi və sosial inkişafın makroiqtisadi proqnozları, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin iqtisadi göstəricilərinin qiymətləndirilməsinə əsaslanmaqla, səmərəli orta müddətli proqnozlaşmanın əsasını təşkil edir. Rəsmi və şəffaf tərzdə proqnozlaşma proseslərinin olması gəlirlərin toplanması prosesi və inzibatçılıqda hesabatlılığın yaradılması baxımından əsasdır. Dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlarının arzuolunan xüsusiyyətlərinə şəffaflıq, rəsmilik və təşkilati baxımdan sadəlik aiddir. Çox

az sayda ölkələr büdcə prosesinin tərkib hissəsi kimi proqnozlaşdırma prosesini təsvir edən rəsmi qaydada təlimatlara malikdirlər.

Bu metodologiyada mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının büdcə gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasında istifadə etdiyi metodlar göstərilməklə yanaşı, Maliyyə Nazirliyinin dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin edən orqanlar ilə daxilolmaların təhlili, hesablanmış gəlirlərin yığımı və vergi siyasəti dəyişikliklərində səmərəliliyin qiymətləndirilməsi təsvir olunur. Vergi daxilolmalarının real artımı, inflyasiya, vergi siyasəti tədbirləri və vergi yığımları kimi müxtəlif mənbələrə görə məlumatların əldə olunması Maliyyə Nazirliyinə vergi sistemi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi imkanını verir. Nəhayət, xam neftin qiymətlərində olan dəyişikliklərə olan həssaslığın əsas vergilərə təsirinin hesablanmasında istifadə olunan model təsvir olunur. Ölkə iqtisadiyyatı dünyada xam neftin qiymətlərinin dəyişməsinə son dərəcə həssas olduğundan xam neftin qiymətlərində olan dəyişiklik korporativ və istehlaka əsaslanan vergilərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Müxtəlif ölkələrdə gəlirlərin proqnozlaşdırması və hesablama modellərinin bir çox növləri vardır. Gəlirlərin proqnozlaşdırılması maliyyə resurslarının gələcək axınının hesablamalarını yaratmaq üçün analitik üsulların istifadəsinə istinad edir. Gəlirlərin proqnozlaşdırmasına müvafiq tarixi məlumatların toplanması, əsas gəlir mənbələri üzrə ehtimalların dəqiqləşdirilməsi və onların yığımlarının təhlil edilməsi daxildir. Bu modellərin əsasını sosial-iqtisadi dəyişənlərdən, vergi bazaları və yığımlar barədə məlumatlardan ibarət məlumat bazası təşkil edir. Vergi bazalarını hesablamaq və proqnozlaşdırmaq məqsədilə müxtəlif mənbələrdən sosial-iqtisadi məlumatların toplanması, emalı və təhlil edilməsi vacibdir. Vergi bazası kimi istifadə olunan məlumat mənbələrinə hesabat və statistik məlumatlar daxildir. Vergi bəyannamələri üzrə olan məlumatlar da vergi ödəyicilərinin vergi davranışı barədə məlumatları təmin edir. Lakin, bu mənbədən əldə olunan məlumatlar vergilərin hesablanması məqsədləri üçün tam istifadə olunmur.

İlk növbədə, gəlirlərin proqnozlaşdırılması prosesinə rəsmiləşdirilmiş və daima informasiya bazasının yeniləşdirilməsi mümkün olan model daxil olmalıdır. İkincisi, xüsusilə proqnozlaşdırma modeli sadə olmalıdır. Üçüncüsü, proqnozlaşdırma prosesi şəffaf olmalıdır.

Alternativ modellər və metodologiyalar müxtəlif ölkələrdə maliyyə orqanları tərəfindən vergi gəlirlərinin hesablanması və proqnozlaşdırılmasında tətbiq olunur. Məlumatların mövcudluğu və onların təhlilinin təcrübəsindən asılı olaraq gəlirlərin proqnozlaşdırılması üçün bir sıra modellər tətbiq edilə bilər. Gəlirlərin proqnozlaşdırılmasında ekonometrik proqnozlaşdırma, reqressiya təhlili, vaxt silsiləsi təhlili və təmayül təhlili kimi statistik üsullardan istifadə etməklə gələcək mədaxil yığımlarını qiymətləndirmək mümkündür. Vaxt silsiləli gəlirlərin proqnozlaşdırılması modeli sadəcə modelləşdirilən vergi daxilolmaları üçün tarixi məlumatların olmasını tələb edir. Digər tərəfdən, mikrosimulyasiya modelində fiziki şəxslərin gəlir vergisi və ya hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi müəyyən qrup mülkiyyət növlərinə dair məlumatların olmasını tələb edir. Bu modelin əsas məqsədi dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlaşdırılması üçün bütün mövcud modellərə geniş surətdə baxılmasını tələb edir. Təcrübədə geniş istifadə olunan modellərdən qısaca aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- a) Ekonometrik modellər: (vaxt silsiləsi və struktur modellərlə birlikdə gəlirlərin proqnozlaşdırılması);
- b) Hesablama;

- c) Mikrosimulyasiya modelləri;
 - Fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə;
 - Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə;
 - Dolaylı vergilər üzrə (ƏDV və aksizlər);
- d) Hesablanan Ümumi balans modelləri (CGE).

Əksər inkişaf etməkdə olan ölkələr (təxminən 80%) inflyasiya və iqtisadi artım faktoru ilə artan vergi bazasının proqnozuna tətbiq edilən effektiv vergi dərəcəsi əsasında gəlirlərin hesablanması üzrə bəzi metodlardan istifadə edirlər. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində ekonometrik modellər artan mikrosimulyasiya və Hesablanan Ümumi balans modelləri (CGE) əsasında qurulur. Hazırda Maliyyə Nazirliyi dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlaşdırılması üçün ETR və ekonometrik modellərdən istifadə edir. ETR modelləri bəzi vergilər, həmçinin ekonometrik modellərin ardıcılıq baxımından nəzarəti üçün istifadə olunur. Dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlaşdırılması üzrə modelləri təsvir olunmamışdan əvvəl yuxarıdakı siyahıda qeyd olunan daha geniş istifadə olunan modellər göstərilir.

GƏLİRLƏRİN PROQNOZLAŞDIRILMASI MODELƏRİ

2.1. EKONOMETRİK MODELƏŞDİRMƏ

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasında ekonometrik modellər proqnozlaşdırma modelinin əmsallarının hesablanması üçün istifadə olunur. Vergi daxilolmalarının ekonometrik proqnozlaşdırma modelləri müəyyən gəlir mənbəyinə (məs., iqtisadi artım, mallar (iş və xidmətlər) üzrə tələb və təklif, torpaq sahəsi, əmlakın dəyəri, faizlər, vergi dərəcələri və sairə) təsir göstərən iqtisadi məlumatlara əsaslanır. Eyni zamanda bu ekonometrik proqnozlaşdırma modellərində müəyyən gəlir ehtiyatlarına təsir göstərən iqtisadi məlumatlardan istifadə olunur. Bu modellər hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, hüquqi şəxslərin əmlak vergisi, sadələşdirilmiş vergi, mənbədə tutulan vergi kimi gəlirlərin proqnozlaşdırılmasında istifadə olunur. Ekonometrik proqnozlaşdırma üzrə modellərin xüsusiyyətləri aşağıdakı 1-ci Cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 1. Ekonometrik proqnozlaşdırma

Ehtimallar	Üstünlüklər	Məhdudiyyətlər
□ Təhlilə bütün müvafiq sərbəst iqtisadi dəyişənlər daxildir; □ Sərbəst dəyişənlər (və onların əsasını təşkil edən ehtimallar) proqnozlaşdırılan gəlir mənbəyi ilə birbaşa əlaqəlidir.	□ Dəyişənlərin təhlili proqnozlaşmada ehtimalların təsirini qiymətləndirmək imkanı verir; □ İqtisadi fəaliyyətin gəlir mənbələrinə necə təsir göstərməsinə dair məlumatları tənzimləyir; □ Proqnozlaşmada hər bir mühüm faktoru müəyyən etməyi və onun gəlir mənbəyinə olan münasibətini qiymətləndirməyi tələb edir.	□ Proqnozlar düzgün ehtimalların istifadəsindən asılıdır; □ Daha statistik və iqtisadi sabilliyin olmasını tələb edir; □ İqtisadi və gəlir barədə ətraflı məlumatların olmasını tələb edir; □ Proqnozlaşmada iqtisadi dəyişikliklərin baş verdiyi təqdirdə dəyişənlər arasında münasibətləri davamlı tərzdə

		qiymətləndirməyi tələb edir.
--	--	------------------------------

VAXT SILSİLƏLİ MODELƏR

Vaxt silsiləli proqnozlaşdırma vasitəsilə tarixi cəhətdən xronoloji olaraq sıralanan məlumatlar üzrə (məs., gün, həftə, ay, rüb, il) müəyyən gəlir mənbəyi üçün proqnozlar hesablanır. Vaxt silsiləli proqnozlaşdırma vaxtı və fəsli ehtimalları nəzərə alır. Bu faktorların səbəb olduğu amilləri azaltmaq üçün bir sıra mövcud metodlar vardır, lakin, seçilən metod tarixi məlumatların məzmunundan asılıdır.

STRUKTUR REQRESİYA MODELƏRİ

Ekonometrik modelin ən geniş yayılmış növü olaraq reqresiya təhlili növbəti il və sonrakı 3 il üçün daxilolmaların proqnozlaşdırılmasında müstəqil və asılı dəyişənlər arasında asılılıqlardan istifadə edir. Struktur modellər gəlirləri müəyyən edən iqtisadi faktorlar arasında sabit münasibətləri tənzimləyir. Vergilərin müəyyən edilməsi vergi bazasına vergi dərəcəsinin tətbiq edilməsi yolu ilə hesablandığından iqtisadi amillər və vergilər arasında struktur münasibətlərinin nəticəsində həyata keçirilir. Struktur modellərdə istifadə olunan iqtisadi dəyişənlər vergi bazası və ya vergi bazasını müəyyən edən iqtisadi göstəricilərdir. Model vergilər və əsas iqtisadi əqreqlər arasında etibarlı proqnozlaşdırılan münasibətləri fərz edir. Struktur ekonometrik modellərlə hesablamalar “durğun” və ya “dinamik” ola bilər. Dinamik hesablamalar vergi ödəyicisinin davranışı, məşğulluq, investisiya və sairəyə təsirini nəzərə alır. Əsas iqtisadi dəyişənlərdə nəticələnən dəyişikliklər vergilərin dinamik təsirini proqnozlaşdırmaq üçün yenidən gəlir modelinə daxil edilir.

2.2. EKSTRAPOLYASIYA.

TƏMAYÜL TƏHLİLİ

Təmayül təhlili müəyyən gəlir mənbəyinin artım dinamikasını müəyyən edir və onun nəticəsi tarixi meyl əsasında proqnozlaşdırılır. Artım dinamikasını hesablayarkən, ilk növbədə müddətdən müddətə dəyişiklik və ya bu dəyişikliyin orta dərəcəsi hesablanır. Daha sonra, dəyişiklik dərəcəsi növbəti illərin hesablanmış vergilərin daxilolmasının proqnozunu müəyyən etmək üçün sonuncu dövrün faktiki gəlirinə tətbiq olunur. Sonrakı illər üçün, dəyişiklik dərəcəsi statistikas əvvəlki illərin gəlir proqnozuna tətbiq olunur.

SƏMƏRƏLİ VERGİ DƏRƏCƏLƏRİ (ETR)

Səmərəli vergi dərəcələrinin proqnozlaşdırılmasında inflyasiya və vergi bazasının real artımı nəzərə alınmalıdır. Əvvəlki ilin vergi tutulan bazası inflyasiya və real artıma uyğun dəyişilmələrlə proqnozlaşdırılan il üzrə artırılır. Daha sonra, effektiv vergi dərəcəsi əvvəlki ilin vergi daxilolmaları əsasında artırılmış vergi bazasına tətbiq edilir.

2.3 MİKROSİMULYASIYA MODELƏRİ

Mikrosimulyasiya modelləri mülkiyyət növlərinə görə hüquqi və fiziki şəxslərin (mikrosəviyyə) məlumat müşahidələrinə əsaslanan analitik kompüter modelləridir. Bu modellər vergi qanunvericiliyindəki dəyişikliklərin hansı mülkiyyət qrupu üzrə ödəyicilər üçün faydalı olması, hansı ödəyicilərin daha çox və ya daha az vergi ödəmələri kimi mürəkkəb suallara cavab vermək üçün istifadə olunur. Bu modellər mikro vergi daxilolmaları və sorğu məlumatlarına əsaslanır. Əksər mikrosimulyasiya modellərində vergi daxilolmalarına dair göstəricilərdən istifadə olunmaqla yanaşı, əhəlinin mikro-səviyyəli (fərdi-səviyyəli) sorğuları (siyahıya alma məlumatları və istehlakçıların xərcləri) daxil edilir.

Avstraliya, Kanada, Fransa, Almaniya, Birləşmiş Krallıq və ABŞ bu modelləri bir çox illər istifadə etdikləri halda, Çin və Rusiya Federasiyası kimi ölkələr vergi siyasətinin təhlili üçün mikrosimulyasiya modellərini son illər hazırlamışlar və uğurla istifadə edirlər.

Mikrosimulyasiya modellərinin faydaları aşağıdakılardır:

1. modellər gəlirlərin qrupu, iri vergi ödəyiciləri qrupu, gəlir növü və şəhər (rayon) üzrə ətraflı hesablamları təmin edir;
2. modellər vergidən yayınma hallarını gəlir növü və gəlir qrupuna görə mümkün sahələri müəyyən etmək imkanı verir;
3. modellər vergi bazaları üzrə ətraflı məlumat verir və nəticədə vergi qanunvericiliyindəki dəyişiklikləri modellərə daxil etmək nisbətən asan olur;
4. modellər müxtəlif vergilər, xüsusilə əlavə dəyər vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və fiziki şəxslərdən gəlir vergisi arasında ardıcıl əlaqəni təmin edə bilir;
5. maliyyə təhlilini aparmaq imkanı verir;
6. mikroiktisadi proqnozu hazırlamaq üçün birölçülü və yaxud çoxölçülü proqnozlaşdırma modellərindən proqnozları mikrosimulyasiya modelinə daxil edə bilir.

Digər modellər faydalı və ətraflı proqnozlaşdırmanı təmin etdikləri halda, mikrosimulyasiya modelləri daimi məlumatlar, proqramlar və məlumatlardan geniş istifadə olunmasını tələb edir. Bundan başqa, onlar uzun inkişaf müddəti keçirlər və illik informasiya bazasının yeniləndirilməsi və saxlanması tələb edirlər. Eyni zamanda onlar vergilər və əsasını təşkil edən iqtisadi amillər arasında struktur münasibətinin təhlilinə imkan vermirlər.

2.4. HESABLANAN ÜMUMİ BALANS MODELƏRİ (CGE)

Tətbiq olunan ümumi balans modellərini, empirik iqtisadi təhlilin standart vasitəsi hesab olunmaqla çox zaman hesablanan ümumi müvazinət

modelləri (CGE) adlandırılır. Texnologiyanın inkişafı və kompüterdən istifadə ilə ümumi balans modellərinin istifadəsi mümkün olmaqla yanaşı, dünyanın hər yerində daha geniş şəkildə istifadə olunur.

Hesablanan ümumi balans (CGE) yanaşmaları həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlətin iqtisadi siyasətini təhlil etmək üçün 25 ildən artıqdır ki, geniş şəkildə istifadə olunmaqdadır. Sosial Mühəsibatlıq Matriksi (SAM) məlumatları daxil olmaqla metodologiya hesablama üsulları və məlumatın əldə olunması analitiklərə vergi, ticarət, ekoloji məsələlər və s. rayon (şəhər) səviyyələrində və həmçinin makro səviyyədə potensial iqtisadi siyasətin təsirini araşdırmaq üçün CGE modellərindən istifadə etmələrinə imkan verir. Bu model müxtəlif qurumlara (ev təsərrüfatlarına, müəssisələrə və digər regionlara) və iqtisadiyyatın sənaye sektorlarına struktur, qiymət dəyişiklikləri və daxilolmaların artımı daxil olmaqla uzunmüddətli təsirlərə səbəb olur. CGE modelləşdirməsi xüsusilə vergilərin hesablanmasında faydalıdır.

Modellərin bu tipi vergi siyasəti təhlilində də geniş şəkildə istifadə olunur. Bu iqtisadiyyata qarşılıqlı asılı komponentlərin (sənaye, ev təsərrüfatı, investorlar, idxal və ixrac) tam bir sistemi kimi baxan analitik yanaşmadır. Ümumiyyətlə, bu modelə bir sıra iqtisadi sahələrin fəaliyyətinin aydın müəyyən olunması, sektorlar və iqtisadi vasitəçilər arasındakı qarşılıqlı əlaqələr daxildir. Balans iqtisadiyyatda son hesablaşma kursuna gətirib çıxaran tələb və təklif qərarları deməkdir.

CGE modellərinin faydaları aşağıdakılardır:

1. sabit makroiqtisadi əsasə malik olmaqla, balansda bütün iqtisadi vasitələrin optimallaşdırma davranışını təyin edir. Bu model iqtisadiyyat üzrə dəyişənlərin təhlilinə, habelə bölüşdürmə təsirlərinin müşahidə edilməsinə imkan verir.
2. modeldə daxili ardıcılığını təmin edir, çoxsaylı nəticələrin və reaksiya təsirlərinin qiymətləndirilməsində faydalıdır.
3. CGE modeli digər metodlara nisbətən daha konkret qiymətləndirmə, yəni, büdcə-vergi siyasətindəki dəyişikliklərə görə artımların və ya itkilərin hesablanmasına imkan verir.

CGE modellərinin faydası bu modellərin iqtisadiyyatda tətbiqi hamı tərəfindən qəbul olunmuş optimallaşdırma və seçim prinsiplərindən istifadə etməklə bütün iqtisadi göstəricilərin dəyişmələrini nəzərə alır. Bu model bütün dəyişmələrin sistemli şəkildə integrasiyasına, habelə dəyişənlərin balansda necə fəaliyyət göstərəcəyini müəyyən etməyə imkan verir. Bunun bir nümunəsi kimi, vergi hesabatlarını göstərmək olar. Belə ki, bu hesabatlarda xətlər müəyyən etmək mümkündür. Xətlər və təhriflər bir-biri ilə aydın olmayan yollarla əlaqəli olur ki, CGE modeli bu təsirləri aradan qaldırmağa köməklik edir.

Bununla belə CGE modelləri mürəkkəbdir və onu saxlamaq üçün texniki bacarıqlar tələb olunur. Bu model funksional formada müəyyən olunan parametrlərdən asılı olmaqla, məlumatların ardıcılığı ilə əlaqədar problemlər yarada bilər. CGE modelləri aşağıdakı məhdudiyyətlərə malikdir:

1. Modelin empirik dəqiqləşdirilməsinin olmaması o deməkdir ki, parametr dəyərlərinin əhəmiyyətini yoxlamaq üçün heç bir metod mövcud deyildir. Başqa sözlə, bu modelin münasibliyi digər ekonometrik modellərdə olduğu kimi, CGE modellərində yoxlanıla bilməz.

2. Nəticələrin hazırlanmasında bu modelin xüsusiyyəti iqtisadi balansla əsaslanır; o müvazinətdə olmayan asılılıqlara imkan vermir.

CGE modellərində ümumi əmsal təkliflərinin sabit olduğu güman edilir. "Dinamik" CGE modellərində əmsallar artım modelinin hərəkəti çərçivəsində dəyişir. Məsələn, əksər vergi yükləri zamanla ödənilir və vergi öhdəliyi onun nə zaman və hansı mülkiyyət qrupu üzrə ödəyicilərinin üzərinə düşməsindən asılıdır. İkincisi, vergi yüklərinin nə dərəcədə bölüşdürülməsini müəyyən edən ödəyicilərin vergi ödənişləri zamanla inkişaf edir. Beləliklə, vergi öhdəliyinin yaranmasının proqnozlaşdırılması ortamüddətli dövrdə dəyişmələrin qiymətləndirilməsini tələb edir.

3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İCMAL BÜDCƏSİNİN GƏLİR MƏNBƏLƏRİ

İcmal büdcənin gəlir mənbələri dövlət büdcəsinin gəlirlərindən (vergi və vergi olmayan gəlirlərdən), sosial müdafiə fonduna ödənişlərdən, Naxçıvan MR-nın gəlirlərindən və dövlət neft fondunun gəlirlərindən ibarətdir. Gəlirlər və onların mənbələri 2-ci cədvəldə göstərilmişdir. Vergi gəlirlərinin mənbələrinə hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən ödənilən vergilər daxildir. Dövlət gəlirləri neft və qeyri-neft mənbələrinə görə bölünə bilər. Əksər vergi gəlirləri Vergilər Nazirliyi, idxal olunan mallara ƏDV, idxal üzrə aksiz vergiləri, yol vergisi və gömrük rüsumları Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən toplanır.

Vergi gəlirləri neft və qeyri-neft sektoru üzrə iqtisadi fəaliyyət nəticəsində toplanır. Neft hasilatından əldə edilən gəlirlər Dövlət Neft Şirkəti və neft konsorsiumu ilə hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində mənfəət vergisi üzrə toplanır. 2-ci cədvəldə sadalanan əsas vergilərdən gələn gəlirlər ekonometrik modelləşdirmə və ETR yanaşmalarından istifadə etməklə proqnozlaşdırılır. Bu yanaşma bu və ya digər metodla təmin edilən proqnozlaşmanın etibarlılığını sınaqdan keçirməyə imkan verir. Neft-qaz sahəsində hasilatın pay bölgüsü sazişlərindən gəlirlər aşağıdakı bölmədə izah edildiyi kimi ayrıca hesablanır. Bundan əlavə, Dövlət sosial müdafiə fonduna ödənişlər də ekonometrik model və ETR modelindən istifadə etməklə hesablanır.

CƏDVƏL 2. BÜDCƏ GƏLİRLƏRİ

A .	VERGİLƏR	MƏNBƏLƏR					
		QEYRI-NEFT			NEFT		İDXAL
		Xüsusi mülkiy yət	İri dövlət müəssisə ləri	HPB S	ABƏŞ	ARDN Ş	
	1. Gəlir vergiləri						
1	1.1 Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	X	X	X	X	X	
2	1.2 Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	X	X	X	X	X	
	2. İstehlak vergiləri						

3	2.1 Əlavə dəyər vergisi	X	X			X	X
4	2.2 Aksiz	X	X			X	X
5	2.3 Sadələşdirilmiş vergi	X	X			X	
6	2.4 Yol vergisi	X	X			X	X
7	2.5 Mədən vergisi	X	X			X	
8	2.6 Dövlət rüsumu	X	X				
9	2.7 Sair daxilolmalar	X	X			X	
	3. Mülkiyyət vergiləri						
10	3.1 Torpaq vergisi	X	X			X	
11	3.2 Əmlak vergisi	X	X			X	
	4. beynəlxalq vergilər						
12	4.1 Gömrük rüsumları						X
B	DİGƏR GƏLİRLƏR						
	5. Dövlət əmlakının, özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin altında kə torpaqların icarəyə verilməsindən daxilolmalar						
	6. Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar						
	7. Sair gəlirlər						
	7.1 Xarici dövlətlərin hökumətlərinə verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar						
	7.2 "Dövlət zəmanəti ilə alınan borcların Təminat Fondu"na bərpa edilməsi üzrə daxilolmalar						
	7.3 Səhmlərində dövlətin payı olan müəssisələrdən alınan dividendlər						
	7.4 Azərbaycan Respublikasının dövlət zəmanəti ilə kredit təşkilatlarından alınmış kreditlər üzrə daxilolmalar						

	7.5 Büdcədən verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar						
	7.6 Aksiz markalarının satışından daxilolmalar						
C	DÖVLƏT SOSIAL MÜDAFİƏ FONDUNA MƏCBURİ SOSIAL SİĞORTA ÖDƏNİŞLƏRİ	X	X			X	
D	DÖVLƏT NEFT FONDU GƏLİRLƏRİ				X		
E	NAXÇIVAN MR-NIN GƏLİRLƏRİ	X	X				X

4. GƏLİRLƏRİN PROQNOZLAŞDIRMASI METODOLOGİYASI

4.1. EKONOMETRİK MODELLEŞDİRMƏ

İcmal büdcə gəlirlərini proqnozlaşdırmaq məqsədilə ilk növbədə hesablama modelləri dəqiqləşdirilir. Gəlir vergiləri milli hesablar statistikəsindən əldə edilən gəlir və ya ÜDM funksiyaları kimi modelləşdirilir. İstehlak üzrə vergilər, yəni istehlak ÜDM və ya əlavə dəyişənlər mümkün olduqda istehlakın funksiyaları kimi hesablanır. 3-cü Cədvəl vergi modellərinin strukturunu göstərir.

3-CÜ CƏDVƏL. VERGİLƏRİN MODEL STRUKTURU

Vergi, rüsum və ödənişlər	Hesablama mənbələri
Gəlir vergiləri	
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	f[muzdlu işlə əlaqədar alınan gəlir, muzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən gəlir, ödəyicilərin sayı]
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	f[gəlirlər (ƏDV-nə cəlb olunmayan gəlirlər çıxılmaqla), ödəyicilərin sayı]
Sadələşdirilmiş vergi	F [ÜDM/İstehlak, KOM-ların sayı, sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin sayı]
İstehlak vergiləri	
Əlavə dəyər vergisi	f [son istehlak, ödəyicilərin sayı]

Aksiz	f[hasilat, istehlak, ödəyicilərin sayı, <i>mühərrikin həcmi</i> , MA(1)] ^[1]
--------------	---

Əmlak vergiləri	
Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	f[hüquqi şəxslərin mülkiyyətində və istifadəsində olan əmlak, mülkiyyətində və istifadəsində əmlak olan hüquqi şəxslərin sayı, AR(1), A(1)]
Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	f[hüquqi şəxslərin torpaq sahəsi, mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahəsi olan hüquqi şəxslərin sayı, AR(1), MA(1)]
Yol vergisi	f[avtomobillərin sayı, avtomobil benzininin, dizel yanacağıının və maye qazın həcmi AR(1), MA(1)] ^[2]
Digər vergi və ödənişlər	
Mədən vergisi	f[neftin hasilatı, təbii qazın hasilatı, yerin təkindən hasil olan digər faydalı qazıntılar, AR(1), MA(1)]
Gömrük rüsumu	f[idxalın həcmi, effektiv vergi dərəcəsi]
Vergi olmayan ödənişlər	f[qeyri-neft ÜDM, AR(1)]

4.1.1 HESABLANAN VERGİ MODELƏRİ

3-cü Cədvəldə sadalanan hər bir vergi bazaları ilə münasibətdə vergi elastikliyi əldə etmək məqsədilə hər model loqaritmik formada hesablanır. 4-cü Cədvəldə olan əmsallar hesablamalarda istifadə olunan müvafiq vergi bazası ilə münasibətdə vergi elastikliyi əks etdirir. **Mötərizədə olan rəqəmlər t-statistikadır.** *t-statistik* dəyişənin modeldəki əhəmiyyətini göstərir və bu göstərici 2-dən böyük olmalıdır. Bu göstəricinin dəyərinin daha da yüksək olması bərabərlikdə *t-statistik*-in daha da böyük əhəmiyyətə malik olmasını göstərir. Bir sıra hallarda hesablanan əmsallar üçün etibarlılıq sınağını təmin etmək üçün alternativ xüsusiyyətlərdən istifadə olunur. Modellərin əksəriyyəti üçün hesablama müddəti 1997-2009-cu illərdir. Hesablanan bərabərliyin ümumi forması aşağıdakı kimidir:

$$\text{Log (Vergi gəliri)} = \log(\gamma) + \lambda \log (\text{Vergi bazası})$$

Hesablanan əmsallar λ , vergilərdə dəyişilmə üçün vergilərin səviyyəsini ölçür. Bütün hesablanan bərabərliklər loqaritmik formada olduğundan əmsallar hər bir verginin vergi elastikliyi əks etdirir. Vergi elastikliyi vergi bazasında bir faiz dəyişilməsi ilə münasibətdə vergidə faiz dəyişikliyi ölçür. Vergi elastikliyi aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$\lambda = \frac{\%D_{\text{vergi dərəcəsi}}}{\%D_{\text{vergi bazası}}}$$

Misal: Fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin 2007-2008-ci illər üzrə elastikliyi hesablayaq:

	2007	2008	Faiz dəyişməsi

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	588,6	627,2	6,5%
Əmək haqqı fondu	4564,9	5327,2	16,7%
Elastiklik			0,4 (= 6,5%/16,7%)

Bu isə o deməkdir ki əmək haqqı fondu 1% artarsa, fiziki şəxslərin gəlir vergisi 0,4% artar.

Modellər illik məlumatlardan istifadə edilməklə müşahidələrin sayı üzrə məhdudlaşır. Bununla belə, əlavə müşahidələrlə modellərə düzəliş edilməsi mümkündür. Son nəticədə bu modellər xətalərin düzəldilməsi modellərinə (ECM) çevrilir. Əlavələrdə modellərin statistik əlamətlərinin ətraflı təsviri verilir. Aşağıda hesablanan bərabərliklərdə mötərizələrdəki dəyərlər hesablamaların əhəmiyyətini ölçən t-statistikadır. Bütün bərabərliklərdə hesablanan vergi elastikliyi yüksək t-statistikasına malikdir. Düzəliş edilmiş R-kvadratı ölçünün uyğunluğunu göstərir. Düzəliş edilmiş R-kvadratı hesablamaların dəqiqliyini əks etdirir və dəyəri 0 ilə 1 arasında olur. Bu göstəricinin 1-ə yaxın olması hesablamaların daha dəqiq olmasını göstərir. Bütün hesablanan bərabərliklər yüksək uyğunlaşdırılmış R-kvadratı dəyərlərinə malikdir. Bundan başqa, bütün bərabərliklər modelin müvafiqliyini göstərən yüksək F-statistikasına malikdir. *F-statistik* modeldəki bərabərliyin doğruluğunu göstərir. Bizim nümunədəki 848 rəqəmi *F-statistik* üçün olduqca yüksək rəqəm hesab olunur.

4. 1. 2. ƏLAVƏ DƏYƏR VERGİSİ

Son istehlak və ƏDV qeydiyyatında olan vergi göstəricilərinin sayı ilə bağlı statistik göstəricilərdən istifadə edərək ƏDV-in proqnozları hesablanmışdır.

Əlavə dəyər vergisi üçün üç fərqli hesablama göstərilir. Daxili fəaliyyət üzrə əlavə dəyər vergisi daxilolmalarının hesablanması iki, idxal olunan mallardan toplanan əlavə dəyər vergisi üzrə bir modeldən istifadə olunur.

Variant bir:

$$\text{ÜDM)} \quad \text{Log (ƏDV-Daxili)} = -5,808 + 1,332 \log (\text{Qeyri-neft} \\ (-5.690) (11.328)$$

Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı = 0,941

F-statistikası = 128,319

Hesablanan bərabərliyə əsasən əlavə dəyər vergisi elastikliyi 1.332-dir. Qeyri-neft ÜDM-də bir faizlik artım ölkə daxilindəki fəaliyyət üzrə əlavə dəyər vergisində 1.332 faiz artımı ilə nəticələnir.

Variant iki:

$$\text{Log (ƏDV daxili)} = -7,472 + 1,503 \log (\text{İstehlak}) \\ (-10.394) (-17.997)$$

Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı = 0,967

F-statistikası = 323,906

Əlavə dəyər vergisi hesablamalarının düzgünlüyünə əmin olmaq üçün istehlakın həcmindən istifadə etməklə əlavə dəyər vergisi hesablanır. Bu

hesablamalar qeyri-neft ÜDM-dən istifadə etməklə alınan hesablamalara uyğundur. Hesablanan vergi elastikliyi 1.503-dir.

Variant üç:

$$\text{Log (ƏDV-İdxal)} = -5.235 + 1,274 \log (\text{İdxal})$$

(-3.927) (7.779)

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0,856$$

$$\text{F-statistik} = 60,506$$

İdxal olunan mallara əlavə dəyər vergisi qeyri-neft idxalın həcmindən sərbəst dəyişən kimi istifadə etməklə ayrıca hesablanır. İdxalın vergi elastikliyi 1.274-dür. Bütün elastikliklər birdən böyükdür. Bu dövlət istehlakının artması və azadolmaların azalması nəticəsində əksər idxalın əlavə dəyər vergisinə cəlb edilməsinə görədir.

4.1.3. HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN MƏNFƏƏT (GƏLİR) VERGİSİ

Mövcud modeldə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin proqnozları gəlirlər və vergi ödəyicilərinin sayı ilə bağlı statistik göstəricilərdən istifadə edərək hesablanmışdır.

Qeyri-neft sektorundan mənfəət vergisi üçün üç alternativ hesablama təmin edilir. Hesablanan bərabərliklərdə qeyri-neft ÜDM, ümumi əməliyyat izafi dəyəri və xalis əməliyyat izafi dəyəri göstəricilərindən istifadə edilir.

Variant bir:

$$\text{Log (CIT)} = -13,343 + 2,224 \log (\text{qeyri-neft ÜDM})$$

(-6.040) (8.660)

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0,930$$

$$\text{F-statistik} = 53,913$$

Qeyri-neft ÜDM-nin hesablanan vergi elastikliyi 2.224-dür. Əmsallar yüksək t-statistikasına malikdir. Hesablanan bərabərlik yaxşı uyğunluğu göstərən yüksək uyğunlaşdırılmış R-kvadratına malikdir.

Variant iki:

$$\text{Log (CIT)} = -8,139 + 1,581 \log (\text{Əməliyyat izafi dəyəri})$$

(-9.558) (15.923)

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0,962$$

$$\text{F-statistik} = 253,530$$

Ümumi əməliyyat izafi dəyərinin hesablanan vergi elastikliyi 1.581-dir. Əmsallar yüksək t-statistikasına malikdir. Hesablanan bərabərlik yaxşı uyğunluğu göstərən yüksək uyğunlaşdırılmış R-kvadratına malikdir.

Variant üç:

$$\text{Log (CIT)} = -7,046 + 1,484 \log (\text{xalis əməliyyat izafi dəyər})$$

(-9.437) (16.701)

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0,965$$

$$\text{F-statistikası} = 278,936$$

Xalis əməliyyat izafi dəyərinin hesablanan korporativ vergi elastikliyi 1.484-dür. Əmsallar yüksək t-statistikaya malikdir. Hesablanmış bərabərlik ən yüksək uyğunlaşdırılmış R-kvadratı olduğu üçün çox yaxşı nəticə hesab olunur. Xalis ümumi mənfəət vergi tutulan gəlirlərin müəyyən edilməsi üçün ən mühüm göstərici olduğundan bu bərabərlik yuxarıda qeyd olunanlar içərisində ən uyğunu hesab edilir.

4.1.4. FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN GƏLİR VERGİSİ

Fiziki şəxslərin gəlirlər vergisinin proqnozlarının hesablanması zamanı muzzdlu işlə əlaqədar alınan gəlir, muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir və ödəyicilərin sayı ilə bağlı statistik göstəricilərdən istifadə olunur.

Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi üçün iki alternativ model hesablanır. Fiziki şəxslərin vergilərini hesablamaq üçün əmək haqqı və ona bərabər tutulan ödənişlərdən və qeyri-neft ÜDM-dan istifadə olunur.

Variant bir:

Log (PIT) = -2,854 + 1,091 log (əmək haqqı, maaş və məvaciblər)

(-8.441) (20.929)

Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı = 0,995

F-statistik = 1101,511

Əmək haqqı və ona bərabər tutulan ödənişlər hesablamaqda çox yüksək uyğunlaşdırılmış R-kvadratı olmaqla vergiyə cəlb olunan gəlirlərin həcminə çox yaxın olduğu üçün bu bərabərlik ən uyğun nəticəni verir. Vergi elastikliyi 1.091-dir, çünki əksər vergi ödəyiciləri 14%-lik aşağı vergi dərəcəsi ilə vergi ödəyirlər.

Variant iki:

Log (PIT) = -3,755 + 0,992 log (qeyri-neft ÜDM)

(-8.692) (20.778)

Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı = 0,975

F-statistik = 431,718

Qeyri-neft ÜDM ilə əlaqədar vergi elastikliyi 0.992-dir. Qeyri-neft ÜDM-nin böyük hissəsi korporativ sektor tərəfindən yaradıldığı üçün xüsusi sektordan gəlirin qeyri-neft ÜDM-dəki dəyişikliyə reaksiyası çox yüksək deyildir.

4.1.5. AKSİZ

Aksizlərin proqnozları hasilat, istehlak, ödəyicilərinin sayı və əvvəlki illərdə toplanmış aksiz vergisinin məbləği ilə bağlı statistik göstəricilərdən istifadə edilərək hesablanmışdır.

Aksizlər üçün iki hesablama modeli verilir. Birincisi içməli spirt, pivə, spirtli içkilər və tütün məmulatlarının daxili satışına görə, digəri idxal olunan aksizli mallara görə.

Variant bir:

Log (Aksiz vergisi-daxili) = -0.936 + 0.340 log (Qeyri-neft ÜDM) -0.958 MA(1)

(-1.413) (4.481) (-16.226)

Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı = 0,930

F-statistik = 18.719

Qeyri-neft ÜDM üzrə aksizlərin təqribi elastikliyi 0.34-dür. Aksiz vergisi yığımını hesablamaq üçün dəyişkən orta müddət əlavə olunur.

Variant iki:

Log (Aksiz vergisi-idxal) = -9,864 + 1,527 log (idxal)

(-4.779) (6.019)

Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı = 0,779

F-statistik = 36,233

İdxal olunmuş mallara görə aksizlər üçün ayrıca bir hesablama aparılır. Hesablanmış vergi elastikliyi 1.527-dir. Aksizlər tutulan mallar ümumi idxalın kiçik bir hissəsi olduğu üçün hesablanmış bərabərlikdə uyğunlaşdırılmış R-kvadratı digər qiymətlərdən aşağıdır.

4.1.6. SADƏLƏŞDİRİLMİŞ VERGİ

ÜDM, istehlak, kiçik və orta müəssisələrin sayı ilə bağlı statistik göstəricilərdən istifadə edərək sadələşdirilmiş vergi proqnozları hesablanmışdır.

Sadələşdirilmiş vergi əsasən kiçik sahibkarların satışlarından tutulur. Ona görə də, vergi bazası üçün üç ayrı hesablama verilir.

Variant bir:

$$\begin{aligned} \text{Log (Sadələşdirilmiş vergi)} &= -14,876 + 2,02 \log (\text{Qeyri-neft} \\ \text{ÜDM}) & \quad \quad \quad (-5,480) \quad (-6,509) \end{aligned}$$

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadrat} = 0,855$$

$$\text{F-statistik} = 42,372$$

Sadələşdirilmiş verginin qeyri-neft ÜDM-yə elastikliyi 2.02-dir. Bu bərabərlik uyğun olmasına baxmayaraq, sadələşdirilmiş vergi qeyri-neft ÜDM-sinin kiçik bir hissəsinə tətbiq olunur.

Variant iki:

$$\begin{aligned} \text{Log (Sadələşdirilmiş Vergi)} &= -16,475 \\ + 2,176 \log (\text{İstehlak}) & \quad \quad \quad (-5,202) \quad (6.083) \end{aligned}$$

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadrat} = 0,837$$

$$\text{F-statistik} = 37.006$$

Sadələşdirilmiş verginin istehlak üzrə elastikliyi 2.176-dır. Qeyri-neft ÜDM kimi, sadələşdirilmiş vergi ümumi istehlakın kiçik bir hissəsinə tətbiq olunur.

Variant üç:

$$\begin{aligned} \text{Log (Sadələşdirilmiş vergi)} &= - \\ 13,0057 + 1.974 \log (\text{yeyinti məhsulları üzrə pərakəndə satışlar}) & \quad \quad \quad -5.277) \quad (6.412) \end{aligned}$$

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0.851$$

$$\text{F-statistik} = 41.108$$

Sadələşdirilmiş verginin yeyinti məhsullarının pərakəndə satışına olan elastikliyi 1.974-dür.

4.1.7. DÖVLƏT SOSIAL MÜDAFİƏ FONDUNA MƏCBURİ SOSIAL SİĞORTA HAQLARI ÜZRƏ ÖDƏNİŞLƏR - (QEYRİ BÜDCƏ TƏŞKİLATLARI ÜZRƏ)

Sosial müdafiə fonduna məcburi sosial sığorta haqları üzrə ayırmalar əmək haqlarının bir funksiyası kimi modelləşdirilir.

Variant bir:

$$\begin{aligned} \text{Log (DSMF-na ayırmaları - qeyri büdcə)} &= - \\ 1.381 + 0,867 \log (\text{əmək haqları}) & \quad \quad \quad (-5.540) \quad (25. \\ 841) & \end{aligned}$$

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0,985$$

F-statistik

= 667,77

Hesablanmış bərabərlikdə yüksək uyğunlaşdırılmış R-kvadratı və F-statistik vardır. Elastiklik 0.867-dir.

4.1.8. MƏDƏN VERGİSİ

Mədən vergisi yerin təkindən çıxarılan faydalı qazıntılardan tutulur. Modeldə faydalı qazıntıların illik hasilatı əsas götürülür. Bununla yanaşı, mədən vergisi iqtisadiyyatın ümumi fəaliyyət səviyyəsini təmsil edən ÜDM-dən də hesablanır.

Variant bir:

$$\text{Log (Mədən vergisi)} = -1,018 + 0.565 \log (\text{ÜDM})$$

(-2,137) (10.849)

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0,941$$

$$\text{F-statistik} = 64,135$$

4.1.9. HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN ƏMLAK VERGİSİ

Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi hüquqi şəxslərin əmlakının qalıq dəyərindən tutulur. İnflyasiya məqsədilə əmlakların dəyərləri yenilənir. Ortaya çıxan uyğunlaşdırılmış R-kvadratı yüksək olur və hesablanmış vergi elastikliyi möhkəmdir.

Variant bir:

$$\text{Log (Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi)} = -10.782 + 1.470 \log (\text{Əmlakın dəyəri})$$

(-11.220) (14.473)

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0.950$$

$$\text{F-statistik} = 209.462$$

4.1.10. HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN TORPAQ VERGİSİ

Torpaq vergisi torpağın sahəsinə əsaslanır. Torpaq vergisi hüquqi şəxsin fəaliyyətindən asılı olmayaraq hesablandığı üçün elastiklik birdən azdır.

Variant bir:

$$\text{Log (Torpaq vergisi sahəsi)} = -6.239 + 0.916 \log (\text{torpaq sahəsi})$$

(-8.005) (11.123)

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0.918$$

$$\text{F-statistik} = 123.721$$

4.1.11. DÖVLƏT RÜSUMU

Variant bir:

Dövlət rüsumu hüquqi hərəkətlərin sayından asılı olduğu üçün, onlar qeyri-neft ÜDM-dən hesablanır.

$$\text{Log (Dövlət rüsumu ÜDM)} = -3.699 + 0.811 \log (\text{Qeyr-neft ÜDM})$$

(-4.539) (8.638)

$$\text{Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı} = 0.902$$

$$\text{F-statistik} = 74.619$$

4.1.12. GÖMRÜK RÜSURLARI

Gömrük rüsumları qeyri-neft idxalının həcmi və valyuta məzənnəsinə görə hesablanır. Hesablanmış elastiklik birdən azdır, çünki rüsumlar ya sabit olurlar, ya da kəmiyyətə görə dəyişirlər.

Variant bir:

Log (qeyri-neft gömrük rüsumları) = -2.406 + 0.885 **log** (Qeyri-neft idxalları)

(-7.109) (19.950)

-1.384 **log** (Valyuta kursu)

(-4.556)

Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı = 0.973

F-statistik

=202.664

CƏDVƏL 4. HESABLANMIŞ VERGİ MODELLƏRİ

	Əlavə dəyər vergisi			Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi			Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	
	Daxili (1)	Daxili (2)	İdxaldan (3)	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)
Sabit dəyişən	-5,808	-7,472	-5.235	-13,343	-8,139	-7,046	-2,854	-3,755
	(-5.690)	(-10.394)	(-3.927)	(-6.040)	(-9.558)	(-9.437)	(-8.441)	(-8.692)
Qeyri-neft ÜDM	1,332			2,224				
	(11.328)			(8.660)				
İstehlak		1,503						
		(-17.997)						
İdxal			1,274					
			(7.779)					
Ümumi mənfəət					1,581			
					(15.923)			
Xalis mənfəət						1,484		
						(16.701)		
Məvaciblər və əmək-haqları							1,091	
							(20.929)	
Qeyri neft ÜDM								0,992
								(20.778)
MA(1)								
Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı	0,941	0,967	0,856	0,930	0,962	0,965	0,995	0,975
F-statistik	128,319	323,906	60,506	53,913	253,530	278,936	1101,511	431,718
Prob (F-statistik)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Müşahidələrin sayı	9	12	11	9	11	11	11	12

Qeyd: t-statistik mötərizədə qeyd olunub.

CƏDVƏL 4 (DAVAMI). HESABLANMIŞ VERGİ MODELLƏRİ

	Aksiz			Sadələşdirilmiş vergi			DSMF-na ödənişlər- qeyri-büdcə
	Daxili, neft sektorunda n (1)	Daxili, qeyri-neft sektorundan (2)	İdxal (3)	(1)	(2)	(3)	(1)
Sabit dəyişən		-0.936	-9,864	-14,876	-16,475	-13,006	-1.381
		(-1.413)	(-4.779)	(-5,480)	(-5,202)	(-5.277)	(-5.540)
Qeyri-neft ÜDM		0.340		2,02			
		(4.481)		-6,509			
İstehlak					2,176		
					(6.083)		
İdxallar			1,527				
			(6.019)				
Ümumi mənfəət							
Xalis mənfəət							
Əmək haqqı							0,867
							(25.841)
Pərakəndə satışlar (yeyinti məhsulları)						1.974233	
						(6.412)	
MA(1)		-0.958					
		(-16.226)					
Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı		0.816	0,779	0,855	0,837	0.851	0,985
F-statistik		18.719	36,233	42,372	37,006	41.108	667,77
Prob (F-statistik)		0.003	0,0002	0,0006	0,0009	0.0007	0.0000
Müşahidələrin sayı		12	11	8	8	8	12

Qeyd: t-statistik mötərizədə qeyd olunub.

CƏDVƏL 4 (DAVAMI). HESABLANMIŞ VERGİ MODELLƏRİ

	Mədən vergisi	Hüquqi şəxslərin	Hüquqi şəxslər	Dövlət rüsumlar	Gömrük rüsumları
--	---------------	------------------	----------------	-----------------	------------------

		əmlak vergisi	in torpaq vergisi	I	(qeyri- neft)
Sabit dəyişən	-1,018	-10.782	-6.239	-3.699	-2.406
	(-2,137)	(-11.220)	(-8.005)	(-4.539)	(-7.109)
Qeyri-neft ÜDM				0.811	
				(8.638)	
İstehlak					
İdxal					
İdxal (qeyri-neft)					0.885
					(19.950)
Ümumi mənfəət					
Xalis mənfəət					
Əmlakın dəyəri və torpağın sahəsi		(1.470)	0.916		
		(14.473)	(11.123)		
ÜDM	0.565				
	(10.849)				
Valyuta məzənnəsi					-1.384
					(-4.556)
Uyğunlaşdırılmış R-kvadrat	0,941	0.950	0.918	0.902	0.973
F-statistik	64,135	209.462	123.721	74.619	202.664
Prob(F-statistik)	0	0	0	0	0
Müşahidələrin sayı	11	12	12	9	12

Qeyd: t-statistik mötərizədə qeyd olunub.

Yuxarıdakı cədvəllərdə hesablanmış əmsallar vergi elastiklikləridir. Onlar sərbəst dəyişənin 1 faiz dəyişməsi ilə vergidə olacaq dəyişilməni əks etdirir. Statistik göstəricilər isə modelin uyğunluq və etibarlılıq xüsusiyyətlərini göstərir.

- *Uyğunlaşdırılmış R-kvadratı* modelin dəqiqliyini göstərir və dəyəri 0 ilə 1 arasında olur. Nəticə 0-a yaxınlaşdıqca hesablamanın dəqiqliyi də artır. 0.995 uyğunlaşdırılmış R-kvadratı vergidə olan dəyişikliyin 99.5%-inin iqtisadi göstəricidə olan dəyişilmə ilə izah olunması deməkdir.
- *t-statistik* modelin dəyişkənlik əhəmiyyətini ölçür. Dəyişənin modeldə uyğunluğu səviyyəsini göstərir. *T-statistik* 2-dən daha böyük olmalıdır ki, əmsal etibarlı göstərici hesab edilsin. Daha böyük *t-statistik* dəyişənin bərabərlikdə daha əhəmiyyətli olduğunu əks etdirir.
- *F-statistik* modeldə istifadə olunan bərabərliyin düzgünlüyünü göstərir. Daha yüksək *F-statistik*, daha etibarlı model deməkdir. Modelin qəbul olunan hesab olunması üçün *F-statistik* 4-dən böyük olmalıdır.
- *Prob (F-statistik)* modelin yanlış model olma ehtimalını göstərir. Məsələn, gəlir vergisi modeli misalında gəlir vergisinin hesablanması üçün gəlirlər və ya ÜDM-dən istifadə edilməsinin yanlış olması ehtimalı 0-dır.

4.2. SƏMƏRƏLİ VERGİ DƏRƏCƏLƏRİ METODOLOGİYASI

4.2.1 HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN MƏNFƏƏT (GƏLİR) VERGİSİ

Dövlət büdcəsinin formalaşmasında iştirak edən neft sektoru təşkilatlarından daxil olan mənfəət vergisi istisna olmaqla, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə proqnoz bir neçə hesablama variantları ilə müəyyən edilir.

Birinci variant: son 3 ilin mənfəət vergisinə dair vergi bəyannamələrinin məcmu məlumatlarından istifadə edilir. Vergi bəyannamələri məlumatlarından ilk növbədə proqnozlaşdırılan dövr üçün vergi tutulan gəliri müəyyən etmək lazımdır. Bu variantda proqnozlaşdırılan ildə çıxılmaların dəyişməsinə nəzərə almaq, yəni hesabat dövründə vergi tutulan gəliri cari ilin və proqnozlaşdırılan dövrün inflyasiya səviyyəsinə uyğunlaşdırmaq və növbəti il üçün real vergi məbləğini proqnozlaşdırmaq lazımdır.

Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin proqnoz məbləği aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$M_p = \frac{G_{\text{hes}} * I_{\text{cari}}}{100 \%} * \frac{I_{\text{proq}} * S_{\text{orta}}}{100 \%}$$

M_p - hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin proqnozudur;

G_{hes} - əvvəlki ildə vergitutulan gəlirdir;

I_{cari} - cari ildə istehlak qiymətlərinin artımıdır;

I_{proq} - proqnozlaşdırılan ildə istehlak qiymətlərinin artımıdır;

S_{orta} - hesabat ilində orta vergitutma faizidir.

İkinci variant: hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin hesablanmış və ödənilmiş məbləği barədə məlumatlardan, vergi bəyannamələri üzrə illik haqq-hesabların nəticələrindən, vergi borcları üzrə qalıq məbləğlərinin dəyişməsindən istifadə olunur. Həmin hesablama daimi xarakter daşımayan, istehsal fəaliyyətindən asılı olmayan birdəfəlik ödəmələri, xüsusilə müvəqqəti amillər (qiymətlərin dəyişməsi, struktur dəyişiklikləri) hesabına yaranmış alınmış illik haqq-hesabların böyük məbləğlərini gözlənilən daxilolmalardan çıxmaq lazımdır. Daha sonra verginin gözlənilən məbləği istehlak qiymətlərinin proqnozlaşdırılan indeksinə uyğun düzəliş edilir.

Daxilolmaların proqnozlaşdırılan məbləğinin hesablanması aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$M_p = \frac{V_{cari} * I_{prog}}{100 \%} * \frac{\bar{IS}_{prog}}{100 \%}$$

M_p - hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin proqnozudur;

V_{cari} - cari ildə proqnozlaşdırılan vergi daxilolmalarıdır;

I_{prog} -proqnozlaşdırılan ildə istehlak qiymətlərinin artımıdır;

$\bar{IS}_{prog}$ - proqnozlaşdırılan ildə istehsalın artımıdır.

Üçüncü variant: ölkənin iqtisadi və sosial inkişafın makroiqtisadi proqnozlarına uyğun olaraq qeyri neft ÜDM-un proqnozlaşdırılan həcminə, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin tutulmasının orta faizinə əsaslanır və aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$M_p = \frac{\bar{UDM}_{prog} * S_{orta}}{100 \%}$$

$$S_{orta} = \frac{M_{has}}{\bar{UDM}_{has}} * 100 \%$$

M_p - hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin proqnozudur;

$\bar{UDM}_{prog}$ -proqnozlaşdırılan ildə qeyri neft ÜDM-in həcmidir;

S_{orta} - orta vergitutma faizidir;

M_{has} -hesabat dövründə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisidir;

$\bar{UDM}_{has}$ -hesabat dövründə qeyri neft ÜDM-un həcmidir.

HASILATIN PAY BÖLGÜSÜ SAZIŞLARI ÜZRƏ FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN VERGİ ÖDƏYİCİLƏRİNİN MƏNFƏƏT VERGİSİ

Mənfəət vergisi üzrə ödənilməli olan məbləğin proqnozunun hesablamalarında ölkənin makroiqtisadi göstəriciləri ilə müəyyən edilən yola salınmış malların (daxili istehlak, ixrac) həcm proqnozu, onların orta illik ixrac satış qiyməti barədə məlumatlar götürülür.

Büdcəyə ödənilməli olan vergi məbləğlərinin müəyyən edilməsi üçün İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən növbəti il üçün Azərbaycan Respublikasının əsas makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri ilə proqnozlaşdırılan 1 barrel xam neftin orta illik ixrac qiyməti üzrə hesablamalar aparılır. Proqnoz hesablamalarında ixrac olunacaq neftin həcmindən daxil olacaq məbləğdən qanunvericilik ilə müəyyən edilmiş proqnozlaşdırılan xərcləri çıxmaqla vergi dərəcələri əsasında müəyyən edilir.

Birinci variant: Hasilatın pay bölgüsü sazişinin XII Maddəsi hər podratçı tərəfə fərdi qaydada tətbiq edilir. Podratçı tərəfin gəlirlər və

çıxımlar maddələrində göstərilən və podratçı tərəfin Azərbaycan Respublikasındakı digər daimi obyektlərinin mənfəəti və ya itkiləri ilə birləşdirilmiş əlahiddə payına əsaslanır.

Mənfəət vergisi tərəfin vergi qoyulan mənfəətindən təqvim ili üçün sabit dərəcə ilə tutulur – iyirmi beş faiz (25%). Hər podratçı tərəfin təqvim ili üçün vergi qoyulan mənfəəti aşağıdakı qaydada hesablanır:

satışdan əldə edilən gəlir	x
digər gəlirlər	x
xərclər	x
amortizasiya	(x)
faizlərin ödənilməsi xərcləri	(x)
balans mənfəəti/itkisi	x
gələcəyə ötürülən itkilər	(x)
vergi qoyulan mənfəət/(itki)	x

Balans mənfəəti hesablanarkən podratçı tərəfin mədaxili və ya məxaricinin hər hansı maddəsi yalnız bir dəfə nəzərə alınır.

Balans mənfəəti hesablanarkən «Satışdan əldə edilən gəlir» təqvim ili ərzində podratçı tərəfin karbohidrogenlər fəaliyyətinin həyata keçirildiyi zaman çıxarılan karbohidrogenlərin satışından əldə etdiyi gəlirin həcmi deməkdir. Karbohidrogenlər mübadilə və ya svop əməliyyatı predmeti olduğu halda satışdan əldə edilən gəlir təqvim ili ərzində həmin podratçı tərəfin karbohidrogenlər satışından, mübadilə və ya svop əməliyyatı nəticəsində əldə etdiyi gəlirin həcmi deməkdir. Balans mənfəəti hesablanarkən satışdan əldə edilən gəlir aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir: kommersiya cəhətdən müstəqil satışda – həmin podratçı tərəfin satdığı məhsulun faktiki dəyəri, kommersiya cəhətdən asılı satışda isə – dəyərin müəyyən edilməsinin bu sazişin 13.1 (a) bəndində göstərilən prinsipləri.

Xərclər onların çəkildiyi təqvim ilində tamamilə çıxılır və hər podratçı tərəfin Azərbaycan Respublikasında və ya digər yerlərdə çəkdiyi bütün məsrəflər kimi müəyyən olunur. Bura aşağıdakı, lakin bunlarla məhdudlaşdırılmayan xərclər daxildir:

I. Podratçı tərəfin əməkdaşlarına, həmçinin ailələrinə mənzil, yemək verilməsi, kommunal xidmətlər göstərilməsi, uşaqlarının təhsil almaları ilə bağlı bütün xərclərin, habelə onların yaşadıqları ölkədən gəlmələri və geriye qayıtmaları üçün çəkilən xərclərin ödənilməsi ilə birlikdə bütün əməkdaşlara verdiyi əmək haqlarının, maaşların tam məbləğləri və digər məbləğlər;

II. Azərbaycan Respublikasında dövlət sosial təminatına çəkilən bütün xərclər, o cümlədən, lakin bunlarla məhdudlaşmadan: pensiya fonduna, işədüzəlmə fonduna, sosial sığorta fonduna, tibbi sığorta fonduna ayırmalar və əməkdaşlar üçün bütün digər sosial ödənclər;

III. kəşfiyyat və qiymətləndirmə işlərinə çəkilən bütün məsrəflər;

IV. quyuların qazılması ilə bağlı bütün məsrəflər (beynəlxalq neft sənayesinin ədalətli və standart praktikasına uyğun olaraq adətən qorunub saxlanılmış hər hansı avadanlıq və ya əsas fond vahidlərinin dəyəri istisna olunmaqla);

V. satış məntəqəsinədək nəqliəmə zamanı ödənilən bütün neft kəməri tarifləri, komisiya və broker xərcləri, həmçinin satış və nəqliəmə üçün çəkilən digər məsrəflər;

VI. icarəyə dair saziş üzrə bütün ödənclər,

VII. sığorta üzrə bütün xərclər,

viii. işçilərin peşə hazırlığına çəkilən xərclər;

ix. hər podratçı tərəfin daimi nümayəndəliklərinin fəaliyyəti ilə bağlı çəkilən bütün xərclər, o cümlədən idarə xərcləri, tədqiqatlara və elmi araşdırmalara çəkilən xərclər və ümuminzibati xərclər;

x. hər hansı avadanlıq və ya əsas fondlar vahidinə çəkilən, lakin 12.3 (k) bəndində müəyyən edilmiş limitdən çox olmayan xərclər;

xi. karbohidrogenlər fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq xarici ölkələrdə göstərilən xidmətlərə görə rəhbərliyin və əməkdaşların əmək haqlarından və maaşlarından ayrılan hissə, həmçinin xaricdəki hər Podratçı tərəfin və xaricdə onun adından işləyən orta q şirkətin mərkəzləşdirilmiş xidmətlərə çəkdiyi əlavə ümumi və inzibati xərclər, habelə xaricdə onun adından göstərilən mərkəzləşdirilmiş xidmətlərə çəkilən dolayı xərclər;

Hasilatın pay bölgüsü sazişinə görə təqvim ilində həmin xərclərin hər podratçı tərəf üçün ayrılan hissəsi aşağıdakı düsturla müəyyən edilən həcmə bərabərdir:

$$a = \frac{v}{s} * d$$

burada

a = Təqvim ilində Podratçı tərəf üçün ayrılan hissə;

v = Təqvim ilinin axırı üçün Podratçı tərəflərin iştirak payının faizi;

s = Təqvim ilinin axırı üçün Podratçı tərəflərin iştirak payları faizlərinin cəmi;

d = təqvim ilində Podratçı tərəflərin əlavə ümumi və inzibati xərclərinin cəmi.

Təqvim ilində podratçı tərəflərin əlavə ümumi və inzibati xərclərinin cəmi aşağıdakı düsturla müəyyən edilən məbləğə bərabərdir:

$$d = w + x + y + z$$

burada

d = təqvim ilində Podratçı tərəflərin əlavə ümumi və inzibati xərcləri;

w = təqvim ilində Podratçı tərəflərin əsaslı xərclərinin cəmi on beş milyon dollara (\$15000000) qədərdirsə onun 5%-i

x = təqvim ilində podratçı tərəflərin əsaslı xərclərinin cəmi on beş milyon dollardan (\$15000000) otuz milyon dollara (\$30000000) qədərdirsə onun 2%-i

y = təqvim ilində Podratçı tərəflərin əsaslı xərclərinin cəmi 30 milyon dollardan (\$30000000) çoxdursa, onun 1%-i;

z = təqvim ilində Podratçı tərəflərin Əməliyyat məsrəflərinin cəmi;

xii. Ləğvetmə işləri fondunda bütün ödəmələr;

xiii. tələf edilməsi və yararsız hala düşməsi nəticəsində material və ya əmlak itkiləri; Təqvim ili ərzində ləğv edilən və ya imtina olunan əmlak, ümitsiz borclar və itkilərə görə Üçüncü tərəflərə kompensasiya hesabına ödəmələr;

xiv. bütün digər itkilər, o cümlədən valyuta mübadiləsindən dəyən itkilər və ya karbohidrogenlər fəaliyyət ilə bilavasitə bağlı olan rüsumlar;

xv. özünün Karbohidrogenlər fəaliyyətini həyata keçirərkən hər Podratçı tərəfin çəkdiyi bütün digər məsrəflər; və

xvi. ədalətli beynəlxalq standart neft-mədən praktikasının tətbiq edilməsi ilə bağlı çəkilən xərclər.

(e) Amortizasiya ayırmaları aşağıdakı qaydada hesablanır:

I. aşağıdakı (II), (III) və (IV) bəndlərində göstərilən əsas fondlar istisna olmaqla, avadanlıq və bütün əsas fondlar («əsas fondlar»);

təqvim ili üçün qalıq dəyərinin iyirmi beş faizi (25%)

II. Hasilatın pay bölgüsü sazişinin 29.1 bəndində göstərilən məbləğlər;

təqvim ili üçün ilkin dəyərin on faizi (10%)

III. daimi inzibati binalar

təqvim ili üçün ilkin dəyərin iki tam onda beş faizi (2,5%)

IV. müvəqqəti inzibati binalar

təqvim ili üçün ilkin dəyərin beş faizi (5 %)

12.3 (d) bəndində müvafiq olaraq çıxılan hər hansı xərclər 12.3 (e) və ya (f) bəndləri üzrə amortizasiya edilmir.

(f) Əsas fondlar üzrə təqvim ili ərzində çəkilən bütün məsrəflər iyulun 1-də çəkilən məsrəflər sayılır ki, bunun da nəticəsində xərclərin əlli faizi (50%) əvvəlki təqvim ilindən keçirilən amortizasiya olunmamış məbləğlərin saldosuna əlavə edilir. Sonra əsas fondların satışından əldə olunan hər hansı məbləğlər həmin saldodan çıxılır ki, bu da təshih edilmiş saldo («Təshih edilmiş saldo») əmələ gətirir və o, sonradan aşağıdakı qaydada amortizasiya edilir:

əvvəlki təqvim ilindən keçirilmiş saldo	x
üstəgəl təqvim ili ərzində əsas fondlar üzrə çəkilən məsrəflərin əlli faizi (50%)	x
çıxılsın Təqvim ili ərzində əsas fondların satışından alınan faktik varidatın tam məbləği	(x)
təshih edilmiş saldo	x
çıxılsın amortizasiya ayırmaları:	
təshih edilmiş saldonun iyirmi beş faizi (25%)	(x)
üstəgəl təqvim ili ərzində əsas fondlar üzrə çəkilən məsrəflərdən çıxılmış saldonun əlli faizi (50%)	x
sonrakı təqvim ilinə keçirilən saldo	x

I. Balans mənfəəti əsaslı inzibati binaların satılması, realizə edilməsi və ya saxlanması nəticəsində podratçı tərəfin itkisi və ya ziyanı nəzərə alınmaqla təshih edilir və aşağıdakı qaydada hesablanır:

binaların realizə edilməsindən gələn varidat (əgər varsa) x

çıxılsın: binaların təshih edilmiş dəyəri (x)

binaların realizə edilməsindən mənfəət/(itki)

Bina realizə edilən zaman mənfəət və ya ziyan müəyyənləşdirilərkən həmin binanın təshih edilmiş dəyəri aşağıdakı kimi hesablanır:

Binanın ilkin dəyəri x

üstəgəl: əsaslı təkmilləşdirilmələrin dəyəri x

çıxılsın: yığılmış amortizasiya (x)

binanın təshih edilmiş dəyəri x

(j) hər podratçı tərəf özünə məxsus hər hansı əsas fondu bu cür əsas fondun dəyərinin bazar qiymətindən asılı olmayaraq məqbul saydığı qiymətlə satmaq və ya başqasına vermək hüququna malikdir.

(k) karbohidrogenlər fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasında təsərrüfat fəaliyyəti göstərən xarici subpodratçılar karbohidrogenlər fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasında gördükləri işlər və ya göstərdikləri xidmətlər müqabilində alınan ödəniş məbləğlərinin iyirmi faizi (20%) həcmində vergi qoyulan mənfəət əldə edirlər və həmin mənfəətin iyirmi beş faizi (25%) vergi kimi tutulmalıdır ki, bu vergi də ümumən həmin ödəniş məbləğinin beş faizini (5%) təşkil edir. Ödəniş məbləğlərini verən hər hansı şəxs həmin vergini də bu məbləğlərdən tutur.

ikinci variant: Neftin satışından alınan gəlirlərin proqnozu aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$M_E = H_i * Q_{\text{ort}} * K$$

M_E - neftin satışından əldə olunan gəlir proqnozunun məbləğidir;

H_i - ixrac olunan neftin həcmidir;

Q_{ort} - 1 barrel neftin orta illik ixrac qiymətidir;

K - manatın 1 ABŞ dollarına orta illik məzənnəsidir.

1 barrel xam neftin qiyməti İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən növbəti il üçün Azərbaycan Respublikasının əsas makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri əsasında müəyyən olunur. Proqnoz hesablamalarında həm də Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişlərinə müvafiq olaraq hər il üçün Rəhbər Komitə tərəfindən təsdiq olunmuş "İllik İş Proqramı və Büdcə" məlumatlarına əsasən xam neftin hasilatı və həmin ildə ümumi məsrəflər (əsas və əməliyyat məsrəfləri) haqqında məlumatlardan istifadə edilir.

Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişlərinə uyğun olaraq neft-qaz əməliyyatlarında çəkilən məsrəflərin podratçıya əvəzi ödənilməsi (əməliyyat məsrəflərinin ödənilməsi üçün lazım olan xam neftin tam həcmi çıxıldıqdan sonra qalan xam neftin həcmindən sazişlərin şərtlərinə uyğun yığılmış kapital məsrəflərinin ödənilməsinə çıxılan məbləğ) həyata keçirildikdən sonra mənfəət karbohidrogenləri podratçının kapital qoyuluşunun ən yüksək səmərəliliyinin real normasına müvafiq olaraq Hökumət ilə Podratçı arasında bölüşdürülür.

$$M_k = (M_E - X_{\text{ox}}) - D_p$$

M_k - mənfəət karbohidrogenləri;

M_E - neftin satışından gəlir;

X_{ox} - əməliyyat xərclərinin tam həcmi, kapital xərclərinin sazişin şərtlərinə uyğun hissəsi;

D_p - dövlətin payı.

Saziş iştirakçılarının (podrat tərəflərin) satdıqları xam neftin məbləği aşağıdakı kimi hesablanır:

$$P_E = (M_k + X_{\text{ox}})$$

P_E - saziş iştirakçılarının (podrat tərəflərin) xam neftin satışından əldə olunan gəlir;

M_k - mənfəət karbohidrogenləri;

X_{ox} - əməliyyat xərclərinin tam həcmi, kapital xərclərinin sazişin şərtlərinə uyğun hissəsi;

Vergi tutulan gəlirin proqnozlaşdırılması zamanı aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$V_{\varepsilon} = (P_{\varepsilon} - Z)$$

V_{ε} - vergi tutulan gəlirin proqnoz məbləğidir;

P_{ε} -saziş iştirakçılarının (podrat tərəflərin) xam neftin satışından alınan gəlir;

Z -HPBS-nə əsasən çıxımlardır.

Mənfəət vergisinin proqnozlaşdırılan məbləği aşağıdakı kimi hesablanır:

$$M_{\varepsilon} = \frac{V_{\varepsilon} * V_d}{100\%} * K$$

M_{ε} -saziş iştirakçılarının (podrat tərəflərin) mənfəət vergisinin proqnozudur;

V_{ε} - vergi tutulan gəlirin proqnoz məbləğidir;

V_d -mənfəət vergisinin dərəcəsidir.

K -manatın 1 ABŞ dollarına orta illik məzənnəsidir.

4.2.2 FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN GƏLİR VERGİSİ

Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi alınan gəlirin məbləğindən, qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq təqdim olunan güzəştlərdən, çıxımlardan və təsdiq olunmuş vergitutma dərəcələrindən asılıdır.

Birinci variant: fiziki şəxslərdən gəlir vergisi proqnozunun hesablanması üçün vergi ödəyicilərinin vergi orqanlarına təqdim etdikləri vergi bəyannamələrinin məlumatlarından istifadə olunur. Vergi tutulan gəlirin hesablanmış məbləğinə və fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin həcminə əsasən keçən il və cari ilin hesabat dövrü ərzində yaranmış vergi yığımının orta faizini bu düsturla müəyyən etmək lazımdır:

$$V_{\text{orta}} = \frac{G_{\text{hes}}}{F_{\text{hes}}} * 100 \%$$

V_{orta} - orta vergitutma faizidir;

G_{hes} -hesabat dövrü ərzində muzzdlu işlə çalışan fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin məbləğidir;

F_{hes} -hesabat dövrü ərzində muzzdlu işlə çalışan vergi tutulan gəlirin hesablanmış məbləğidir.

Bundan sonra gözlənilən gəlir məbləği və vergi yığımının orta faizi əsasında cari il ərzində daxilolmaların gözlənilən məbləği müəyyən edilir.

Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi proqnozu vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin proqnozlaşdırılan artım faizinə görə düzəliş edilmiş cari il üzrə vergi tutulan gəlirin gözlənilən məbləği və orta vergitutma faizinə tətbiq edilməsi əsasında aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$F_{\text{proq}} = \frac{F_{\text{cari}} * F_{\text{art}}}{100\%} + \frac{V_{\text{orta}}}{100\%}$$

F_{proq} - fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin proqnozudur;

F_{cari} - cari ildə vergi tutulan gəlirin proqnoz məbləğidir;

F_{art} - proqnozlaşdırılan ildə əmək haqqı fondunun artımıdır;

V_{orta} - orta vergitutma faizidir.

Eyni zamanda istiqamət üçün gözlənilən və proqnozlaşdırılan vergi daxilolmalarının dinamikası üzrə hesablamalar da aparmaq lazımdır. Hesablama zamanı gözlənilən daxilolmalardan daimi xarakter daşımayan birdəfəlik ödəmələri (keçən dövrdə vergi borcunun qalığının ödənilməsi, yoxlamaların nəticələrinə görə əlavə hesablamalar, səhv hesablanmış məbləğlər və s.) çıxmaq lazımdır.

4.2.3 FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNDƏN GƏLİR VERGİSİ

Fiziki şəxslərdən gəlir vergisini proqnozlaşdırarkən əvvəlki illərdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin gəliri üzrə, mülkiyyətdən gəlir üzrə və digər gəlirlər üzrə vergi bəyannamələrindən istifadə etmək lazımdır.

Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi məbləği proqnozlaşdırılan zaman illik vergi tutulmayan məbləğləri və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş çıxılmaların məbləğləri qədər azaldılmış miqdarına orta vergi dərəcəsi tətbiq etmək yolu ilə hesablanır.

Bu zaman respublikanın rayon (şəhər) üzrə yaranmış orta vergi dərəcəsi hesabat məlumatlarına əsasən müəyyən olunur. Həmin məlumatlar onlara təsir edən amillərin mövcudluğundan asılı olaraq dəyişilə bilər.

Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi alınmış gəlirin məbləğinə müəyyən edilmiş dərəcənin tətbiq edilməsi yolu ilə bu düsturla müəyyən olunur:

$$G_{\text{proq}} = \frac{G_{\text{giz}} * I_{\text{proq}}}{100\%} + \frac{V_{\text{orta}}}{100\%}$$

G_{proq} - fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

G_{giz} - cari ildə vergi tutulan gəlirin proqnoz məbləğidir;

$\bar{I}_{\text{proq}}$ - proqnozlaşdırılan ildə istehlak qiymətlərinin artımıdır;

V_{ort} - orta vergitutma faizidir.

Qarşıdakı 3 il üçün göstərilən vergilər üzrə proqnoz bir sıra illər ərzində faktiki vergi daxilolmalarının dinamikası, cari ildə gözlənilən daxilolmaların hesablanması əsasında və rayonun (şəhərin) makroiqtisadi göstəricilərini nəzərə almaqla müəyyən olunur.

4.2.4 ƏLAVƏ DƏYƏR VERGİSİ

Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən mallara, yerinə yetirilən işlərə və göstərilən xidmətlərə görə əlavə dəyər vergisi daxilolmalarını 3 variant üzrə proqnozlaşdırmaq mümkündür:

Birinci variant: ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının orta müddətli proqnozuna uyğun olaraq proqnozlaşdırılan qeyri neft ÜDM həcminə qeyri neft sektoru üzrə əlavə dəyər vergisinin orta faizinə əsaslanmaqla aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$VAT_{\text{proq}} = \frac{\bar{UDM}_{\text{proq}} * V_{\text{ort}}}{100\%}$$

$$V_{\text{ort}} = \frac{VAT_{\text{hes}}}{\bar{UDM}_{\text{hes}}} * 100\%$$

VAT_{proq} -proqnozlaşdırılan dövr üçün əlavə dəyər vergisinin məbləğidir;

$\bar{UDM}_{\text{proq}}$ -proqnozlaşdırılan dövr üçün qeyri neft ÜDM həcmidir

V_{ort} - orta vergitutma faizidir;

VAT_{hes} -hesabat dövründə əlavə dəyər vergisi məbləğidir;

$\bar{UDM}_{\text{hes}}$ -hesabat dövründə qeyri neft ÜDM-nin həcmidir.

İkinci variant: Əlavə dəyər vergisi daxilolmalarının hesablanması vergi ödəyiciləri üzrə vergi orqanlarının informasiya məlumatlarına əsaslanır. İlk növbədə təqdim olunmuş əlavə dəyər vergisinin hesablanmış və ödənilmiş məbləğləri barədə məlumatlar təhlil olunur. Vergi ödəyicisi üzrə əlavə dəyər vergisi daxilolmalarının proqnozlaşdırılan məbləği bu düsturla hesablanır:

$$VAT_{\text{proq}} = \frac{VAT_{\text{etz}} * \bar{I}_{\text{proq}}}{100\%} * \frac{\bar{I}_{\text{ort}}}{100\%}$$

VAT_{proq} -proqnozlaşdırılan dövr üçün əlavə dəyər vergisinin məbləğidir;

VAT_{ort} -hesabat dövründə hesablanmış vergi məbləğinə əsasən cari il üçün əlavə dəyər vergisinin proqnoz məbləğidir;

I_{proq} - proqnozlaşdırılan ildə istehlak qiymətlərinin artımıdır;

I_{ort} -proqnozlaşdırılan il üzrə istehsalın artımıdır.

Əlavə dəyər vergisi proqnozlaşdırılan zaman hesabat dövründə sıfır dərəcəsi ilə əlavə dəyər vergisi tutulan dövriyyələr üzrə qaytarılmış məbləğ və sıfır dərəcəsi ilə vergi tutulan dövriyyələr üzrə qaytarılmalı olan əlavə dəyər vergisi məbləğinin ehtimal olunan dəyişmələri barədə məlumatlardan da istifadə olunur.

Hər iki variant vergi qanunvericiliyinə və digər normativ hüquqi aktlara dəyişikliklər edilməsi ilə əlaqədar dəqiqləşdirilməli, habelə əlavə dəyər vergisi inzibatçılığının yaxşılaşdırılması üzrə tapşırıqlar da nəzərə alınmalıdır.

4.2.5 AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ƏRAZİSİNƏ QEYRİ NEFT SEKTORU ÜZRƏ İDXAL EDİLƏN MALLARA ƏLAVƏ DƏYƏR VERGİSİ

Birinci variant: Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qeyri neft sektoru üzrə idxal edilən mallara əlavə dəyər vergisinin proqnozu orta müddətli sosial-iqtisadi inkişaf proqnozuna uyğun olaraq qarşıdan gələn 3 il üçün idxalın proqnozlaşdırılan həcmi və qeyri neft sektoru üzrə idxal olunan mallara əlavə dəyər vergisinin son hesabat dövrlərində yaranmış orta dərəcəsi əsasında aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$VAT_{\text{idxal}} = \frac{I_{\text{həcm}} * VAT_{\text{ort}}}{100\%}$$

VAT_{idxal} - Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qeyri neft sektoru üzrə idxal olunan mallara əlavə dəyər vergisinin proqnozlaşdırılan məbləği;

$I_{\text{həcm}}$ - proqnozlaşdırılan il üçün qeyri neft sektoru üzrə idxalın həcmidir;

VAT_{ort} -hesabat dövründə qeyri neft sektoru üzrə idxal olunan mallara əlavə dəyər vergisinin orta dərəcəsidir və aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$VAT_{\text{ort}} = \frac{VAT_{\text{həcm}}}{I_{\text{həcm}}} * 100\%$$

burada

VAT_{ort} - hesabat dövründə qeyri neft sektoru üzrə idxal olunan mallara əlavə dəyər vergisinin orta dərəcəsidir;

$VAT_{\text{həcm}}$ - hesabat dövründə qeyri neft sektoru üzrə idxalın həcmidir.

4.2.6 AKSİZ

Birinci variant: Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən mallara aksiz üzrə proqnozun hesablanması üçün növbəti ildə aksizli malların

istehsalının həcmi barədə məlumatlardan istifadə edilir. İstehsalın həcmi fəaliyyətdə olan və yeni istehsal sahələrinin istismara verilməsini, aksizli məhsul istehsal edən müəssisələrin istehsal həcmlərinin artması və ya azalması nəzərə alınmaqla orta müddətli sosial-iqtisadi inkişaf proqnozuna əsaslanmaqla müəyyən olunur. Hesablamalarda Vergi Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə müəyyən olunmuş aksiz dərəcələri tətbiq olunur.

Hər mal üzrə aksiz daxilolmalarının proqnozu aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$A_{\text{proq}} = S_{\text{həcm}} \cdot A_{\text{dər}}$$

A_{proq} -proqnozlaşdırılan il üçün aksizin məbləğidir;

$S_{\text{həcm}}$ -aksizli malların istehsalı və ya satış həcmidir;

$A_{\text{dər}}$ -aksiz dərəcəsidir

ikinci variant: Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsal olunan mallara aksiz üzrə proqnozun hesablanması üçün bir sıra illər ərzində aksizli malların istehsal həcmi barədə məlumatlardan istifadə edilir. Bu zaman istehsalın həcmi dəyişməsi, aksiz dərəcələrinin artması və ya azaldılması, istehsalın müvəqqəti dayandırılması, xüsusi razılığın (lisenziyanın) geri alınması və s. kimi amillərin təsiri nəzərə alınır.

Hər mal növü üzrə aksiz daxilolmalarının proqnozu aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$A_{\text{proq}} = S_{\text{orta}} \cdot A_{\text{dər}}$$

A_{proq} -proqnozlaşdırılan il üçün aksizin məbləğidir;

$A_{\text{dər}}$ -aksiz dərəcəsidir

S_{orta} -bir neçə illər ərzində aksizli malların istehsalının orta həcmidir;

$$S_{\text{orta}} = \frac{(s_1 + s_2 + \dots + s_n + 1)}{n}$$

burada

S_{orta} - bir neçə illər ərzində aksizli malların istehsalının orta həcmidir;

$s_1 + s_2 + \dots + s_n + 1$ - illər üzrə istehsalın həcmidir;

n - illərin sayıdır.

İdxal olunan aksizli mallar üzrə aksiz məbləği proqnozlaşdırılarkən gömrük orqanlarının gömrük yük bəyannamələrinin məlumatlarına əsasən aksizli malların hər növü üzrə idxalın həcmi dəyişməsi təhlil olunmalıdır. Proqnozlaşdırılan ildə manatın ABŞ dollarına orta illik proqnozlaşdırılan məzənnəsi də nəzərə alınmalıdır.

İdxal olunan mallar üzrə aksiz daxilolmalarının proqnozu aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$A_{\text{idxal}} = I_{\text{həs}} + A_{\text{aksiz}}$$

$$A_{\text{aksiz}} = \frac{A_{\text{həs}}}{I_{\text{həs}}}$$

burada

A_{idxal} - idxal olunan mallar üzrə aksiz daxilolmalarının proqnozudur;

$I_{\text{həs}}$ - ölkənin orta müddətli sosial-iqtisadi inkişaf proqnozu məlumatları üzrə idxalın həcmidir;

A_{aksiz} - aksiz tutulmasının əmsəlidir;

$A_{\text{həs}}$ - hesabat dövründə aksizin məbləğidir;

$I_{\text{həs}}$ - hesabat dövründə idxalın həcmidir.

4.2.7 HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN ƏMLAK VERGİSİ

Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi üzrə proqnozu müəyyən edilən zaman aşağıdakı variantlardan istifadə olunur:

Birinci variant: proqnoz Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin əsas vəsaitlərin və hüquqi şəxslərin qeyri material aktivlərinin son hesabat tarixinə olan dəyəri barədə məlumatlar əsasında hesablanır. Bu zaman vergi tutma obyektı olmayan əsas vəsaitlərin və əmlak vergisi ödəyiciləri olmayan hüquqi şəxslərin qeyri-material aktivlərinin dəyəri ümumi dəyərdən çıxılır.

Əsas vəsaitlərin vergi tutulan dəyəri ehtimal olunan yenidənqıymətləndirmə əmsəlinə uyğun təshih edilir və vergi qanunvericiliyinə müvafiq olaraq vergi dərəcəsinə nəzərə almaqla bu düsturla hesablanır:

$$A_{\text{proq}} = \frac{V_{\text{ortx}} + I_{\text{ortx}}}{100\%} + \frac{V_{\text{dər}}}{100\%}$$

A_{proq} - hüquqi şəxslərin əmlak vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

V_{ortx} - əsas vəsaitlərin və vergitutma obyektı olan qeyri-material aktivlərinin orta illik qalıq dəyəridir;

I_{ortx} - Əsas kapitəla yönəldilən investisiyanın əvvəlki il üzrə artım əmsəlidir;

$V_{\text{dər}}$ - vergi dərəcəsidir^[31]

İkinci variant: vergi bəyannamələrinin məlumatlarından istifadə olunur. Hesabat dövrünün sonuna əsas vəsaitlərin və qeyri-material aktivlərinin qalıq dəyərini cari ilin və proqnozlaşdırılan dövrün əsas kapitəla

yönəldilən investisiyanın hesabat ili üzrə artımına uyğun təşhih etmək lazımdır.

Əmlak vergisinin proqnoz məbləği ikinci variant üzrə aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$A_{\text{proq}} = \frac{V_{\text{son}} * I_{\text{cari}}}{100\%} + \frac{\dot{I}_{\text{ortar}} * V_{\text{dər orta}}}{100\%}$$

A_{proq} - hüquqi şəxslərin əmlak vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

V_{son} - hesabat dövrünün sonuna əsas vəsaitlərin və vergi tutulmalı olan qeyri-material aktivlərinin dəyəridir;

$\dot{I}_{\text{cari}}$ - cari ildə əsas kapitala yönəldilən investisiyanın artımıdır;

$\dot{I}_{\text{ortar}}$ - əsas kapitala yönəldilən investisiyanın son 3 il üzrə orta faktiki artımıdır.

$V_{\text{dər orta}}$ - orta vergitutma dərəcəsidir.

Fiziki şəxslərdən əmlak vergisinin proqnozu fiziki şəxslərə mülkiyyət hüququ verən və sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə edilməyən əmlakın dəyərindən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən yaşayış mənzillərinin (binalarının), bağ tikililərin, qarajların, digər tikililərin, qurğuların, bitməmiş tikinti obyektlərinin dəyəri barədə səlahiyyətli orqanların məlumatları və vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş vergi dərəcələri əsasında müəyyən edilir.

Vergi tutulması məqsədləri üçün əmlakın dəyəri səlahiyyətli orqan tərəfindən yaşayış mənzilinin, (binasının) inventar dəyərinə və hesabat göstəricilərinə əsasən müəyyən olunur. Hesablama tərtib olunan zaman qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyalarına edilən güzəştlər nəzərə alınmalıdır.

Daxilolmaların proqnozlaşdırılan məbləği aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$A_{\text{proq}} = \frac{A_{\text{dəyər}} * V_{\text{dər orta}}}{100\%}$$

A_{proq} - fiziki şəxslərin əmlak vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

$A_{\text{dəyər}}$ - əmlakın inventar dəyəridir;

$V_{\text{dər orta}}$ - orta vergitutma dərəcəsidir.

4.2.8 HÜQUQİ ŞƏXSLƏRİN TORPAQ VERGİSİ

Torpaq vergisinin proqnozlaşdırılması üçün aşağıdakı məlumatlardan istifadə olunur:

- *Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi tərəfindən hüquqi və fiziki şəxslər üzrə ayrılıqda təqdim olunan kateqoriyalar üzrə torpaqların sahəsi;*^[4]

- *sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı torpaqlar, yaşayış fondlarının, həyətyanı sahələrin və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqların sahələri;*^[5]

- *bonitet (keyfiyyət göstəricisi) ballarına mütənasib olaraq torpaqların coğrafi yerləşməsinə, keyfiyyətinə və növlərinə görə fərqlənən baza vergi dərəcələri;*

- *vergi orqanlarına təqdim olunan bəyannamələrin məlumatları.*

Torpaq vergisi proqnozlaşdırılan zaman vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş güzəştlər nəzərə alınır. Verginin proqnozlaşdırılan daxilolması aşağıdakı düsturla hesablanır:

Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı torpaqlar, yaşayış fondlarının, həyətyanı sahələrin və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar üzrə torpaq sahəsinə uyğun olaraq aşağıdakı düsturlarla hesablanır:

Torpaq sahəsi 10000 m²-dək olduqda

$$T_{proq} = \frac{S_{tor}}{100} * K_1$$

T_{proq} - torpaq vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

S_{tor} - vergi hesablanan torpaq sahəsidir;

K₁ - 10000 m².dək olduqda kateqoriyalar üzrə torpaq vergisinin məbləğidir.

Torpaq sahəsi 10000 m²-dən yuxarı olduqda

$$T_{proq} = 100 * K_1 + ($$

T_{proq} - torpaq vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

S_{tor} - vergi hesablanan torpaq sahəsidir;

K₁ - 10000 m².dək olduqda kateqoriyalar üzrə torpaq vergisinin məbləğidir;

K₂ -10000 m².dən yuxarı olan hissə üçün kateqoriyalar üzrə torpaq vergisinin məbləğidir.^[6]

$$T_{proq} = S_{tor} * K_{kateq} * V_{qanunvericiliye}$$

T_{proq}-torpaq vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

S_{tor}-torpaq sahəsidir;

K_{kateq}-hər kateqoriya üzrə vergi dərəcəsidir;

V_{qanunvericiliye}-qanunvericiliyə uyğun olaraq ayrı-ayrı ödəyicilər üçün əmsaldır.

4.2.9 Yol vergisi

“Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan və Azərbaycan Respublikasının ərazisini tərk edən zaman yol vergisinə cəlb olunmalı olan xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələri, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilərək daxili istehlaka yönəldilən (topdan satılan) və Azərbaycan Respublikasının ərazisinə idxal edilən avtomobil benzini, dizel yanacağı və maye qaz yol vergisinin vergitutma obyektidir.

yol vergisinin proqnozu hesablanan zaman Azərbaycan Respublikasının tarif (qiymət) şurası tərəfindən təsdiq edilən ölkə daxilində istehsal edilən avtomobil benzininin, dizel yanacağının və maye qazın topdansatış qiymətləri nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilərək daxili istehlaka yönəldilən (topdan satılan) avtomobil benzininə, dizel yanacağına və maye qaza görə yol vergisinin proqnozu onların hər litrinin topdansatış qiymətinə (ədv və aksiz daxil olmaqla) 0,02 manat əlavə edilməklə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$Y_{proq} = DI_{hacm} * 0.02$$

Y_{proq} - yol vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

DI_{hacm} - daxili istehlaka yönəldilən (topdan satılan) avtomobil benzininin, dizel yanacağının və maye qazın həcmidir.

idxal olunan avtomobil benzininə, dizel yanacağına və maye qaza görə yol vergisi Azərbaycan Respublikasının gömrük məəcəsinə uyğun olaraq müəyyən edilən, lakin onların hər litrinin topdansatış bazar qiymətindən aşağı olmayan gömrük dəyərinə (ədv və aksiz daxil olmaqla) 0,02 manat əlavə edilməklə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$Y_{proq} = I_{hacm} * 0.02$$

Y_{proq} - yol vergisinin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

I_{hacm} - idxal olunan avtomobil benzininin, dizel yanacağının və maye qazın həcmidir. [uz](#)

4.2.10 MƏDƏN VERGİSİ

Mədən vergisi üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması Azərbaycan Respublikasının ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektorunda faydalı qazıntılardan istifadə edənlər üçün müəyyən olunmuş vergi dərəcəsinə uyğun olaraq hesablanır.

Mədən vergisi üzrə daxilolmaların proqnozu üçün aşağıdakı məlumatlardan istifadə etmək lazımdır:

- Təbii sərvətlər (neft, qaz və digərləri) çıxarılmasının (hasilatının) natura ifadəsində proqnozlaşdırılan həcmi, bu zaman müəssisələr (yataqlar), rayon (şəhər) üzrə proqnoz dövrü üçün təqdim olunur;
- Neft, qaz və digər faydalı qazıntılardan dolayı vergilər, daxili tələbat və onların satış (göndərilmə) məntəqələrinə qədər nəql edilməsinə faktiki xərclərin məbləğləri nəzərə alınmadan orta satış qiyməti;
- Neftin, qazın topdansatış qiyməti;
- Mədən vergisinin dərəcələri;
- Geri vurulan neftin, qazın həcmi;

- Mədən vergisinə cəlb olunan dövriyyə.
Proqnozlaşdırılan ilə xam neft və təbii qaz üzrə mədən vergisinin məbləği aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$M_{\text{proq}} = H_{\text{proq}} * Q_{\text{mədən}} * D_{\text{mə}}.$$

M_{proq} - proqnozlaşdırılan ilə mədən vergisinin məbləğidir;

H_{proq} - mədən vergisinə cəlb olunan faydalı qazıntıların (neftin və ya təbii qazın) hasilatının proqnozudur (daxili tələbat və texniki itkilər istisna olmaqla);

$Q_{\text{mədən}}$ - mədən vergisinə cəlb olunan faydalı qazıntıların (neftin və ya təbii qazın) topdansatış qiymətidir;

$D_{\text{mə}}$ - mədən vergisinin dərəcəsidir

4.2.11 SADƏLƏŞDİRİLMİŞ VERGİ

Sadələşdirilmiş vergi proqnozunun hesablanması zamanı aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur:

- Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinə dair göstəricilər, onun proqnozlaşdırılan ildə artım sürəti;
- Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin hüquqi və fiziki şəxslər üzrə bölgüsü (Bakı şəhəri və digər rayon (şəhər) üzrə ayrılıqda);
- Pullu xidmətlərin həcmində dair göstəricilər, onun proqnozlaşdırılan ilə artım sürəti;
- Pullu xidmətlərin hüquqi və fiziki şəxslər üzrə bölgüsü (Bakı şəhəri və digər rayon (şəhər) üzrə ayrılıqda);
- sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin dövriyyələri;
- *Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün tikilən binanın ümumi sahəsi və şəxslər tərəfindən təqdim edilmiş mülkiyyətində olan yaşayış və qeyri-yasayış sahələri.*^[8]

Sadələşdirilmiş vergi proqnozlaşdırılan zaman sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin təqdim etdiyi mallara (işlərə, xidmətlərə) və əmlaka görə əldə etdiyi ümumi hasilatın, habelə satışdankənar gəlirlərin həcmi də nəzərə alınmalıdır. *Bu zaman sadələşdirilmiş vergi rejimini seçən ticarət və ya ictimai işlə fəaliyyəti göstərən vergi ödəyicilərinin vergitutma obyektindən qiymətləri tənzimlənən malların satış dövriyyəsi çıxılır.*^[9]

Birinci variant: Sadələşdirilmiş vergi üzrə daxilolmaların proqnozu aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$S_{\text{proq}} = (P_{\text{proq}} + X_{\text{proq}}) * S_{\text{mə}}.$$

S_{proq} - proqnozlaşdırılan ilə sadələşdirilmiş vergi üzrə proqnoz məbləğidir;

P_{proq} - proqnozlaşdırılan ilə pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin həcmidir;

X_{proq} - proqnozlaşdırılan ilə pullu xidmətlərin həcmidir;

S_{orta} – orta vergitutma faizidir.

İkinci variant: sadələşdirilmiş vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması vergi ödəyiciləri üzrə vergi orqanlarının informasiya məlumatları əsasında müəyyən olunur:

$$S_{proq} = S_{say} * S_{hasilat} * S_{dərəcə}$$

S_{proq} - proqnozlaşdırılan ilə sadələşdirilmiş vergi üzrə proqnozdur;

S_{say} - proqnozlaşdırılan ilə sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin sayıdır;

$S_{hasilat}$ - sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin orta hasilat məbləğidir;

$S_{dərəcə}$ - sadələşdirilmiş verginin orta dərəcəsidir.

Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan və mülkiyyətində olan yaşayış və qeyri-yasayış sahələrinin təqdim edilməsini həyata keçirən şəxslər üçün sadələşdirilmiş verginin proqnozu aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$S_{proq} = \Theta_{sahə} * V_{mab} * Z_{əmsal}$$

S_{proq} – proqnozlaşdırılan ilə sadələşdirilmiş vergi üzrə proqnoz məbləğidir;

$\Theta_{sahə}$ – yaşayış və qeyri-yasayış sahəsi;

V_{mab} – vergitutma obyektinin hər kvadratmetri üçün nəzərdə tutulan vergi məbləği;

$Z_{əmsal}$ – tətbiq olunan zona əmsalı.

Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün sadələşdirilmiş vergi dövlətə ayrılan hissə istisna olmaqla, tikilən binanın yaşayış və qeyri-yasayış sahələrinin, o cümlədən təqdim edilmək üçün ayrıca tikilən fərdi, şəxsi yaşayış və bağ evlərinin sahələrinin hər kvadratmetri üçün 45 manat, mülkiyyətində olan yaşayış və qeyri-yasayış sahələrinin təqdim edilməsini həyata keçirən şəxslər üçün sadələşdirilmiş vergi mülkiyyətində olan yaşayış və qeyri-yasayış sahələrinin, o cümlədən bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərdən satın alınmış yaşayış və qeyri-yasayış sahələrinin hər kvadratmetri üçün 15 manat olmaqla, zonalardan asılı olaraq Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş əmsallar tətbiq etməklə hesablanır. Qeyri-yasayış sahələrinin təqdim edilməsini həyata keçirən şəxslər üçün sadələşdirilmiş vergi bu abzasın birinci cümləsi ilə hesablanmış vergi məbləğinə əlavə olaraq 1,5 əmsal tətbiq edilməklə hesablanır.^[10]

4.2.12 GÖMRÜK RÜSUMU

Qeyri-neft sektorundan gömrük rüsumu proqnozu xarici ticarət dövriyyəsi üzrə hesabat məlumatlarının və cari dövrün gözlənilən icrasının, idxal olunan malların gömrük dəyəri üzrə gömrük orqanlarının məlumatlarının

və qüvvədə olan gömrük rüsumlarının təhlili əsasında hesablanır. Rüsum tutma obyektı malların gömrük dəyəri hesab olunur. Bu zaman Azərbaycan Respublikasının vergi və gömrük qanunvericiliyindəki dəyişikliklər, manatın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin dəyişməsi, idxal olunan ölkələrlə ticarət münasibətləri nəzərə alınır.

Birinci variant: Qeyri neft sektoru üzrə idxal olunan mallara gömrük rüsumlarının proqnozlaşdırılan həcmi aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$G_{\text{proq}} = E * I_{\text{proq}}$$

G_{proq} - proqnozlaşdırılan ilə qeyri neft sektorundan gömrük rüsumlarının məbləğidir;

E - rüsum tutma əmsəlidir (əvvəlki dövrlərdə ödəmənin idxal həcminə nisbətidir);

I_{proq} - respublikanın orta müddətli sosial-iqtisadi inkişaf proqnozunun məlumatları əsasında qeyri neft sektoru üzrə idxalın proqnozlaşdırılan həcmidir.

4.2.13 DÖVLƏT RÜSUMU

Dövlət rüsumu üzrə proqnoz proqnozlaşdırılan dövrün bazasında və makroiqtisadi göstəricilərində ehtimal olunan dəyişmələrə uyğun düzəliş edilməklə cari ilin gözlənilən daxilolmasını qiymətləndirməklə əvvəlki illər ərzində daxilolmaların dinamikasının təhlilinə əsaslanmaqla müəyyən olunur. Belə ödənişlərə aşağıdakılar aiddir:

- Məhkəməyə verilən iddia ərizələrinə görə dövlət rüsumu;
- Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatına görə dövlət rüsumu;
- Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və yenidən qeydiyyatına görə dövlət rüsumu;
- Notariat kontorları və dövlət orqanlarında notariat hərəkətlərinin aparılmasına görə dövlət rüsumu;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına və Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsinə görə dövlət rüsumu;
- ~~Azərbaycan Respublikasında 30 gündən artıq yaşayan əcnəbilərə qeydiyyat vəsiqəsi verilməsinə görə, habelə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına qəbul, bərpa və ya vətəndaşlıqdan çıxmaya görə dövlət rüsumu;~~^[11]
- Azərbaycan Respublikasında və ya Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki diplomatik nümayəndəliklərində konsul əməliyyatlarının aparılmasına görə dövlət rüsumu;
- Xüsusi razılıq (lisenziya) alınması tələb olunan sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə görə razılıq (lisenziya) verilməsinə görə dövlət rüsumu;
- Azərbaycan Respublikası ərazisində beynəlxalq avtomobil daşımalarını tənzimləyən icazənin verilməsinə görə dövlət rüsumu;
- Qiymətli kağızların qeydiyyata alınması (özəlləşdirmə qaydasında qeydə alınması halları istisna olmaqla) və dövlət reyestrinə daxil edilməsinə görə dövlət rüsumu;

- Sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydə alınmasına görə dövlət rüsumu;
- Əmlaka mülkiyyət hüququna, o cümlədən torpağa mülkiyyət, icarə və istifadə hüququna dair sənədlərin verilməsi və girovun dövlət qeydiyyatına görə dövlət rüsumu;
- Avtonəqliyyat vasitələrinin texniki baxışına və digər xidmətlərə görə dövlət rüsumu;
- Qiymətli metallardan hazırlanmış zərgərlik və digər məişət məmulatlarının əyarlanması və damğalanması, ekspertizası, materialların tətbiqi, qiymətli daşların ekspertizası və diaqnostikasına görə dövlət rüsumu;
- Dənizçilik sahəsində xidmətlərə və ya hüquqi hərəkətlərə görə tutulan dövlət rüsumu;
- Mülki aviasiya sahəsində xidmətlərə və ya hüquqi hərəkətlərə görə dövlət rüsumu;
- Standartlaşdırma və metrologiya sahəsində hüquqi hərəkətlərə görə dövlət rüsumu;
- Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilən hüquqi hərəkətlərə görə dövlət rüsumu
- Xarici ölkələrin ali təhsil müəssisələrinin diplomlarının tanınmasına görə dövlət rüsumu;
- Dərman vasitələrinin və maddələrinin dövlət qeydiyyatına görə dövlət rüsumu;
- Baytarlıq şəhadətnaməsinin, sertifikatının və baytarlıq preparatlarının qeydiyyat şəhadətnaməsinin verilməsinə görə dövlət rüsumu;
- Tikinti, memarlıq, və səhərsalması sahəsində xidmətlərin göstərilməsi, mövsümi (səyyari) ticarət və xidmət yerlərinin müəyyən edilməsi, habelə küçə reklamının yerləşdirilməsinə birdəfəlik icazənin verilməsinə görə dövlət rüsumu;
- Malın mənşə ölkəsini təsdiq edən sertifikatın verilməsinə görə dövlət rüsumu. *Dövlət rüsumu üzrə daxilolmalar proqnozlaşdırılan zaman "Dövlət rüsumu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan xidmətlərə və hüquqi hərəkətlərə görə ödənilən dövlət rüsumunun ("Avtomobil Yolları" Məqsədli Büdcə Fondunun mədaxil mənbələrinə aid edilənlərdən başqa) 25 faizi həmin xidmətləri və hüquqi hərəkətləri həyata keçirən və ya həmin xidmətləri və hüquqi hərəkətləri təşkil edən dövlət orqanlarının, habelə dövlət notariat kontorlarının işçilərinin maddi təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə onların xəzinə hesabına köçürülməsi nəzərə alınır.*^[12]

4.2.14. DÖVLƏT ƏMLAKININ, ÖZƏLLƏŞDİRİLƏN DÖVLƏT MÜƏSSISƏ VƏ OBYEKTlərİNİN ALTINDAKI TORPAQLARIN İCARƏYƏ VERİLMƏSİNDƏN DAXİLOLMALAR.

Dövlət əmlakının, özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin altındakı torpaqların icarəyə verilməsindən daxilolmaların proqnozunun hesablanması zamanı aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur:

- Büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə bağlanmış müqavilələrin sayı, icarəyə verilmiş sahə;
- Kommersiya prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən təşkilat üzrə bağlanmış müqavilələrin sayı, icarəyə verilmiş sahə;

- Respublikada fəaliyyət göstərən xarici diplomatik qurumlar üzrə bağlanmış müqavilələrin sayı, icarəyə verilmiş sahə;

Icarə haqqının minimum məbləğinin hesablanması zamanı icarə haqqı tarifinə icarəyə götürülən sahənin yerləşdiyi əraziyə görə zona əmsalı (Zə), sahənin tarix və mədəniyyət abidəsində yerləşdiyini nəzərə alan memarlıq əmsalı (Mə) tətbiq olunur. Bu zaman icarəyə verən Bakı şəhərində qeyri-istehsal sahələrinin metro, vağzal və mərkəzi meydanlar yaxınlığında yerləşməsindən asılı olaraq alıcılıq axının intensivliyi nəzərə alınmaqla zona əmsalını 0,3 əlavə etməklə yüksəldə bilər.

Tarixə və mədəniyyət abidələrinə aid binalarda yerləşən yerüstü sahələr üzrə 1 kvadrat metr sahənin illik icarə haqqı əlavə olaraq 1,2 əmsalına (memarlıq əmsalı) vurulur.

Beləliklə, 1 kvadrat metr sahə üçün icarə haqqının minimum məbləği aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$I_{\text{min}} = T_{\text{ic}} \cdot Z_{\text{z}} \cdot M_{\text{m}},$$

Burada:

I_{min} - icarə haqqının minimum məbləği;

T_{ic} - müəyyən edilmiş icarə haqqı tarifidir;

Z_{z} - icarəyə götürülən sahənin yerləşdiyi əraziyə görə zona əmsalı;

M_{m} - sahənin tarix və mədəniyyət abidəsində yerləşdiyini nəzərə alan memarlıq əmsalı.

Büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən müəssisələr, incəsənət və mədəniyyət obyektləri, yaradıcılıq emalatxanaları, sənətkarların icarəsindəki sahələr, ictimai və siyasi təşkilatlar, dini və xeyriyyə təşkilatları, əmtəə birjalrı, təhsil, səhiyyə, idman və istehsal təyinatlı sahələr, poçt xidməti və kütləvi informasiya fəaliyyəti məqsədilə icarəyə götürülən sahələr, xarici səfirliklərin, diplomatik nümayəndəliklərin icarəyə götürdüyü sahələr, nizamnamə kapitalında xarici investorların payı 50% və daha çox olan müəssisələr, tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr, xarici hüquqi şəxslərin filialları və nümayəndəliklərinin və xarici fiziki şəxslərinin istehsal və qeyri-istehsal məqsədilə icarəyə götürdüyü sahələr üzrə icarə haqqı hesablanarkən zona əmsalı tətbiq olunmur.

Memarlıq əmsalı 1,2 qəbul olunur və yerüstü sahələrə aid olunur.

4.2.15 DÖVLƏT SOSIAL MÜDAFİƏ FONDUNA MƏCBURİ SOSIAL SİĞORTA ÖDƏNİŞLƏRİ

Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna məcburi sosial sığorta ödənişlərinin proqnozlaşdırılması zamanı keçən ildə və cari ilin hesabat dövründə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödəmələri üzrə bəyannamələrin məlumatlarından istifadə olunur.

Birinci variant: hesablanmış gəlirlərin və daxilolmaların faktiki məbləğlərinə əsaslanmaqla göstərilən dövrlərdə ödənişin orta dərəcəsini bu düsturla müəyyən etmək lazımdır:

$$\bar{O}_{ort} = \frac{SM_{fkt}}{G_{fkt}} * 100 \%$$

$\bar{O}_{ort}$ - ödənişlərin orta dərəcəsidir;

SM_{fkt} - hesabat dövründə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödənişlərin faktiki daxil olmuş məbləğidir;

G_{fkt} - hesabat dövründə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödənişlərin hesablama bazasıdır;

Sonra Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödənişin ödəyicilərinin hesablama bazasının gözlənilən artımını, orta ödəniş dərəcəsinin tətbiqini nəzərə alaraq cari ildə ödənişin gözlənilən həcmi müəyyən edilir.

Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödəmələr üzrə proqnoz cari ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna hesablama bazasının əmək haqqı fondunun proqnozlaşdırılan artım əmsalına uyğun olaraq təshih edilmiş gözlənilən məbləğinə və orta faiz dərəcəsi tətbiq olunmasına əsaslanaraq aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$SM_{proq} = \frac{G_{göl} * F_{art} * \bar{O}_{ort}}{100 \%}$$

SM_{proq} - Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ödənişlərin proqnozlaşdırılan məbləğidir;

$G_{göl}$ - cari ildə ödəniş tutulan gəlirin gözlənilən məbləğidir;

F_{art} - proqnozlaşdırılan ildə əmək haqqı fondunun artımıdır;

$\bar{O}_{ort}$ - ödənişlərin orta dərəcəsidir.

Bu zaman ödənişin ödəyicilərinin hesablama bazasına təsir edən amilləri, habelə mövcud qanunvericilikdəki dəyişmələr nəzərə alınır.

Eyni zamanda yuxarıda göstərilmiş hesablamaya əsaslanaraq ödənişin proqnozlaşdırılan həcmi keçən dövr ərzində daxilolmaların dinamikası ilə müqayisə edilə bilən şərtlərlə üzləşdirilir. Bu zaman daimi xarakter daşımayan birdəfəlik ödəmələri faktiki daxilolmalardan çıxmaq, habelə bu ödənişlərə əhəmiyyətli təsir edən iri ödəyicilər üzrə ödənişin daxilolmalarını mütləq nəzərə almaq lazımdır.

4.2.16 DÖVLƏT NEFT FONDUNA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PAYINA DÜŞƏN KARBOHİDROGENLƏRİN SATIŞINDAN ƏLDƏ EDİLƏN GƏLİRLƏR

Karbohidrogenlərin satışından alınan gəlirlər müxtəlif hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq ayrılıqda hesablanır. Bu sazişlərin içərisində xüsusi çəkiyə malik olanı "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda Azəri, Çıraq yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında saziş"dir. Bu sazişə uyğun olaraq karbohidrogenlərin satışından əldə olunan gəlirlərin proqnozu aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$M_g = H_i * Q_{ort} * K$$

M_g - karbohidrogenlərin satışından əldə olunan gəlir proqnozunun məbləğidir;

H_i - ixrac olunan neftin həcmidir;

Q_{ort} - 1 barrel neftin orta illik ixrac qiymətidir;

K - manatın 1 ABŞ dollarına orta illik məzənnəsidir.

1 barrel xam neftin qiyməti, ixrac olunacaq neftin həcmi və manatın ABŞ dollarına orta illik məzənnəsi İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən tərtib olunmuş növbəti il üçün Azərbaycan Respublikasının əsas makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri əsasında müəyyən olunur. Proqnoz hesablamalarında həm də Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişlərinə müvafiq olaraq hər il üçün Rəhbər Komitə tərəfindən təsdiq olunmuş "İllik iş proqramı və büdcə" məlumatlarına əsasən xam neftin hasilatı və həmin ildə ümumi məsrəflər (əsas və əməliyyat məsrəfləri) haqqında məlumatlardan istifadə edilir.

Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişlərinə uyğun olaraq neft-qaz əməliyyatlarında çəkilən məsrəflərin əvəzinin podratçıya ödənilməsi (əməliyyat məsrəflərinin ödənilməsi üçün lazım olan xam neftin tam həcmi çıxıldıqdan sonra qalan xam neftin həcmindən sazişlərin şərtlərinə uyğun yığılmış kapital məsrəflərinin ödənilməsinə çıxılan məbləğ) həyata keçirildikdən sonra mənfəət karbohidrogenləri podratçının kapital qoyuluşunun ən yüksək səmərəliliyinin real normasına müvafiq olaraq Hökumət ilə Podratçı arasında bölüşdürülür. Dövlətin payı aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$D_p = M_g - X_{ok}$$

D_p - dövlətin payı;

M_g - karbohidrogenlərin satışından əldə olunan gəlir;

X_{ok} - əməliyyat xərclərinin tam həcmi, kapital xərclərinin sazişin şərtlərinə uyğun hissəsi;

Dövlətin payı podratçının kapital qoyuluşunun ən yüksək səmərəliliyinin real norması 16.75 faizdən az olduqda 30 faiz, 16.75 faiz və ya daha çox, 22.75 faizdən az olduqda 55 faiz, 22.75 faiz və ya daha çox olduqda 80 faiz nəzərə alınmaqla hesablanır.

4.2.17. AKSİZ MARKALARININ SATIŞINDAN DAXİLOLMALAR

Aksiz markalarının satışından daxilolmaların proqnozunun hesablanması üçün Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan və ölkə ərazisinə idxal olunan aksizli mallara bir sıra illər ərzində satılmış, o cümlədən növbəti ildə markalanmalı malların idxalı və istehsalın həcmi barədə məlumatlardan istifadə edilir. İstehsalın və idxal olunan aksizli malların həcmi, fəaliyyətdə olan və yeni istehsal sahələrinin istismara verilməsini, aksizli mallar istehsal edən müəssisələrin istehsal həcmlərinin

artmasını (azalmasını) nəzərə alaraq ölkənin orta müddətli sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarına əsaslanmaqla müəyyən olunur. Bu zaman istehsalın və idxalın həcminin dəyişməsi, xüsusi razılığın (lisenziyanın) geri alınması, müvəqqəti dayandırılması və s. kimi amillərin təsiri nəzərə alınır.

4.2.18. VERGİ OLMAYAN SAİR DAXİLOLMALAR

Vergi olmayan sair daxilolmaların proqnozlaşdırılması normativ hüquqi sənədlərə əsaslanır. Bunlara :

- 1.** Dövlət Zəmanəti ilə alınan borcların Təminat Fonduna Bərpa Edilməsi üzrə daxilolmalar;
- 2.** Büdcədən verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar;
- 3.** Dövlət zəmanəti ilə kredit təşkilatlarından alınmış kreditlər üzrə daxilolmalar;
- 4.** Səhmlərində dövlətin payı olan müəssisələrdən alınan dividendlər üzrə daxilolmalar;
- 5.** Gürcüstan Respublikasına verilmiş kreditlərdən daxilolmalar.

Bu daxilolmaların proqnozlaşdırılması zamanı dövlət orqanları tərəfindən təqdim olunan proqnoz məlumatlarından istifadə olunur.

Dövlət borcu yaradan xarici kreditlər üzrə daxilolmalar dedikdə həmin kreditlər hesabına həyata keçirilən layihələrin xüsusi hesablarına kreditorlar tərəfindən Kredit Sazişinə və layihənin icra qrafikinə uyğun olaraq büdcə ili ərzində köçürülməsi proqnozlaşdırılan kredit vəsaiti başa düşülür. Həm daxilolmaların proqnozlaşdırılması üçün Layihənin Həyata Keçirilməsi Qrupları tərəfindən layihənin icra olunmasının mövcud və növbəti büdcə ili üçün gözlənilən vəziyyəti nəzərə alınmaqla hazırlanmış və Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilmiş proqnoz məlumatlar əsas götürülür.

Hökumətin xarici dövlətlərə vermiş olduğu kreditlər üzrə növbəti büdcə ilində dövlət büdcəsinə gözlənilən daxilolmaların məbləği müvafiq kredit sazişlərinin şərtləri (kreditin qaytarılması və ona hesablanmış faizlərin ödəniş qrafikləri) əsasında müəyyənləşdirilir.

Təkrar borc sazişləri - hökumətin aldığı xarici kreditlərin icraçı təşkilatlara təqdim edilməsinin tənzimlənməsi məqsədi ilə hökumət adından çıxış edən Maliyyə Nazirliyi ilə icraçı təşkilat arasında bağlanan kredit sazişləridir. Təkrar borc sazişləri üzrə növbəti büdcə ilində dövlət büdcəsinə gözlənilən daxilolmaların məbləği müvafiq təkrar borc sazişlərinin şərtləri (kreditin qaytarılması və ona hesablanmış faizlərin ödəniş qrafikləri) əsasında müəyyən edilir.

Səhmlərində dövlətin payı olan müəssisələrdən alınan dividendlər üzrə daxilolmalara əsasən «Aqrarkredit» QSC-i Bank olmayan Kredit təşkilatından və "Azərlotereya" ASC-dən daxilolmalar proqnozlaşdırılır. Daxilolmanın məbləği proqnozlaşdırılan il üzrə makroiqtisadi və maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsi vasitəsilə müəyyən olunur.

Qeyri-vergi daxilolmaları üzrə proqnozlar bir sıra illər ərzində qeyri-vergi daxilolmalarının hər növü üzrə dinamikasının təhlilinə, cari ilin daxilolmasının proqnozlaşdırılan ildə istehlak qiymətləri indeksinə uyğun təshih edilmiş qiymətlən-dirilməsinə əsaslanaraq müəyyən edilir.

Büdcədən verilmiş kreditlər və Dövlət zəmanəti ilə kredit təşkilatlarından alınmış kreditlər üzrə daxilolmaların proqnozlaşdırılması 2 mərhələni əhatə edir:

I. Proqnozun ilkin müəyyən edilməsi:

Bu aşağıdakı məlumatların təhlili əsasında həyata keçirilir:

1. əvvəlki illərdə verilmiş kreditlərin qaytarılması qrafikinə yerinə yetirilməsi dinamikası, verilmiş kreditlərin qaytarılma vəziyyəti;

2. istehlak qiymətləri indeksinin və manatın ABŞ dollarına orta illik məzənnəsinin (ABŞ dolları ilə bağlı kreditlər üçün) dəyişmələri dinamikası, ÜDM-un artım sürəti və həmin göstəricilərin proqnozları;

3. əvvəllər verilmiş və ödənilməmiş kreditlərin həcmi, kreditin ödənilməsi və onlar üzrə faizlərin ödənilməsi qrafikləri, hesablanmış cərimələr və faizlər;

4. kreditlərin verilməsi siyasəti, büdcə kreditlərinin verilməsi sahəsində qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar;

5. vəsaitlərin büdcəyə qaytarılması tədbirlərinə uyğun olaraq həyata keçirilən kredit müqavilələrinin şərtləri.

II. İlkin proqnozun dəqiqləşdirilməsi:

İlkin proqnoz üzrə kredit verilməsi, investisiya layihəsi və ya proqram əsasında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan layihələr üzrə təsir göstərən amillər təhlil edilir, vəsaitlərin büdcəyə qaytarılması üzrə vaxtı keçmiş öhdəliklər barədə mövcud vəziyyət nəzərə alınmaqla dəqiqləşdirilir. Həmin dəqiqləşdirmə qaytarılmaq şərtlə vəsaitlər verilməsi, dövlət zəmanətləri verilməsi, kreditlərin restrukturizasiyası, onların ödənilməsi üzrə tədbirlər barədə normativ hüquqi bazadan ibarətdir.

Proqnoz üzrə daxilolma məbləğinin müəyyən edilməsi, habelə borc alanın maliyyə vəziyyəti, hər bir təşkilat üzrə kreditin qaytarılması üzrə maliyyə vəziyyəti və müvafiq olaraq onun tərəfindən faiz ödənilməsinin cari vəziyyəti barədə informasiya əsasında həyata keçirilir.

Əlavə: Xam neftin qiymətinin 1 ABŞ dolları dəyişməsinin qeyri neft sektorundan vergi yığımlarına təsiri

Qeyri-neft ÜDM=5.77 +0.784 (neftin qiyməti (manat) +0.3957(DUM2008) (1)

Burada 5,77 əmsal qeyri-neft ÜDM-nun sabit dəyişəni (yəni növbəti illərdə qeyri-neft ÜDM-da heç bir dəyişmə baş verməzsə sabit əmsal) model vasitəsilə müəyyən olunur. **0,784 əmsal** isə neftin qiymətinin dəyişmə əmsalını göstərir. 0,3957 isə 2008-ci ildə neftin qiyməti yüksək olduğu üçün modeldə nəzərə alınmamışdır. Bu bərabərliyə görə neftin qiyməti 1 % artarsa, qeyri-neft ÜDM 0.784 faiz artır.

Bundan sonra yuxarıdakı bərabərlikdə əldə olunmuş qeyri-neft ÜDM proqnozu ilə qeyri-neft ÜDM və mənfəət vergisi arasındakı asılılığı hesablayırıq. Bunu göstərən asılılıq aşağıdakı kimidir:

A. Neftin qiymətinin Mənfəət vergisinə təsiri

$$\mathbf{L\ MənVer= 1.251(Q-neft\ ÜDM\ Neftin\ qiyməti\ F) + 0.3865(DUM2008) - 5.3495\quad (2)}$$

Burada **1,251** mənfəət vergisində qeyri neft ÜDM-nun neftin qiymətindən asılı əmsalını, 0,3865 isə 2008-ci ildə olan neftin qiyməti yüksək olduğu üçün nəzərə alınmaması əmsalını göstərir. Buna görə qeyri-neft ÜDM 1 % artdığı zaman mənfəət vergisi 1.25 % artır.

İndi isə neftin qiyməti 1% artdığı zaman mənfəət vergisindəki % artımını aşağıdakı şəkildə tapa bilərik.

Yəni (1) bərabərliyini (2) bərabərliyində nəzərə alırıq.

Buna görə neftin qiymətində 1%-lik azalma mənfəət vergisində 0.98 % azalmaya və ya əksinə artmaya səbəb olur.

2008-ci ildə neftin 1 barrelinin orta illik qiyməti **79.7 manat** olmuşdur. Neftin qiymətinin manat olaraq 1% azalması 0,8/79,7 (2008ci ildə qiyməti nəzərə alsaq). Bu da təqribən 1 % edir.

Bu isə o deməkdir ki, neftin qiyməti 1 % düşərsə cəmi mənfəət vergisi 0.98 % düşəcək.

$$\mathbf{\%CIT = \% Neftin\ qiyməti\ (manat) = 0.98}$$

Ancaq başqa bir qiymət baza qiyməti kimi nəzərə alınarsa, bu zaman faiz dəyişikliyi fərqli olacaqdır. Məsələn, 2009-cu il üçün 1 barrel neftin orta illik qiymətini təxmini olaraq 40 manat götürsək, 1 dollarlıq qiymət azalması $0.8/40=2\%$ olar. Bu zaman 2%-lik bir qiymət artımı ilə elastikliyin hasilini tapmaq lazımdır. Yəni mənfəət vergisindəki dəyişiklik $0,02 \times 0,98$ olacaq.

B. Neftin qiymətinin əlavə dəyər vergisinə təsiri

İndi isə eyni üsul ilə ƏDV üçün də elastiklikləri hesablaya bilərik. Bu zaman bərabərliyimiz aşağıdakı şəkildə olacaq:

$$\mathbf{LVAT = 1.386(LQeyri-neft\ ÜDM\ Neftin\ qiyməti\ F) - 0.5(DUM2000) - 5.7\quad (3)}$$

Yuxarıdakı hesablamaya əsasən qeyd edə bilərik ki, qeyri-neft UDM-in yüzdə 1 artımı ƏDV-in yüzdə 1.386 artımına səbəb olur.

Neftin qiyməti ilə qeyri-neft ÜDM arasında asılılığı da tətbiq edərsək, neftin qiyməti ilə ƏDV arasındakı asılılığı tapa bilərik:

$$\mathbf{\%VAT * \%Neftin\ qiyməti\ (manat) = 1.386*0.784=1.087}$$

Bu isə o deməkdir ki, əgər neftin qiyməti yüzdə 1 artarsa, ƏDV yüzdə 1.087 artar.

C. Neftin qiymətinin sadələşdirilmiş vergiyə təsiri

Əvvəlcə neftin qiyməti ilə real pərakəndə ərzaq arasında olan asılılığa baxaq. Bunun düsturu aşağıdakı kimidir.

$$\begin{aligned} \mathbf{LPərakəndə\ ərzaq\ satıcılarının\ sayı} &= \mathbf{4.48199228564} &+ \\ \mathbf{0.947793136685*L} & & \mathbf{neftin\ qiyməti\ MANAT} &+ \\ \mathbf{0.565180520607*DUM1998} & & & \mathbf{(4)} \\ \mathbf{LSadələşdirilmiş\ vergi} &= & \mathbf{-15.0224439443} &+ \\ \mathbf{2.22649190215*LPərakəndə\ satış} & & & \mathbf{(5)} \end{aligned}$$

Sadələşdirilmiş verginin neftin qiymətindən asılılığı aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$\mathbf{Sadələşdirilmiş\ vergi = 0.9488*2.227=2,11}$$

$$\mathbf{Sadələşdirilmiş\ verginin\ qeyri\ neft\ ÜDM-dan\ asılı\ əmsalı = 2,11*0,784=1,654}$$

Mövcud rəqəmlərə tətbiq edərək hesablasaq, neftin qiymətinin 1 dollar artması nəticəsində yığım faizi nəzərə alınmaqla vergilərdə dəyişilmə aşağıdakı şəkildə olacaqdır :

Vergi növləri	45 dollar	46 dollar	Artım, mln. manat
Mənfəət vergisi (mln. manat)	482	487,3	5,3
ƏDV vergisi (mln. manat)	921	934.5	13.5
Sadələşdirilmiş vergi	89,7	91,2	1,5
Cəmi:	1492,7	1515,6	20,2

QƏRARA EDİLMİŞ DƏYİŞİKLİK VƏ ƏLAVƏLƏRİN SİYAHISI